

**MEHMET ŞEREFETTİN YALTKAYA VE "YEZİDİLER"
BAŐLIKLİ MAKALESİ****(TAHLİL, DEĞERLENDİRME VE SADELEŐTİRME)**

Mehmet Şerefettin Yaltkaya and his article of "Yezidis"

(Analysis, Evaluation and Publication)

Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT*

Öz

Mehmet Şerefettin Yaltkaya, Osmanlı'nın son döneminde yetişen ve Cumhuriyetin ilk yıllarında önemli görevlerde bulunan bir ilim adamıdır. İyi bir eğitim aldığı, uzun yıllar öğretmen ve öğretim üyesi olarak çalıştığı, özgün araştırmalar ve önemli çeviriler yaptığı bilinmektedir. Yakın dönemde yaşamış ve devlette önemli vazife almış olmasına rağmen Yaltkaya hakkında yeterli derecede akademik çalışmalar yapıldığı söylenemez. Onun kaleme aldığı çalışmalarının önemli bir kısmı 1928 yılı öncesine aittir, yani eski harflerle neşredilmiştir. Bu çalışmaların günümüz Türkçesine kazandırılması bir ihtiyaçtır. Biz, Yaltkaya'nın 1926 yılında Osmanlıca neşredilen "Yezidiler" makalesini, latinize edip sadeleştirmek, tahlil ve değerlendirmesini yapmak suretiyle günümüz okuyucusuna kazandırmak istedik. Aşağıda Mehmet Şerefettin Yaltkaya'nın hayatına ve ilmi kişiliğine, Yezidiler makalesinin içeriğine, dikkat çektiği hususlara ve son olarak da "Yezidiler" makalesinin sadeleştirilmiş ve dipnotlarla takviye edilmiş haline yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaltkaya, Yezidilik, Yezidiler, İslam, İslam Mezhepleri

Abstract

Mehmet Şerefettin Yaltkaya is a scientist who grew up in the last period of the Ottoman Empire and who has important duties in the first years of the Republic. He has a good education and he has worked for many years as a teacher and lecturer at the university. He has done original research and important translations. Although he lived recently and took important duties in the state, it can not be said that academic studies have been done about him adequately. An important part of the work which he wrote, belongs to the case before the revolution, ie, it is published in ancient letters. It is a necessity to bring these studies to contemporary Turkish. In this context, we have done the following: Yaltkaya's life and scientific personality, the content of the Yezidis 'article and the attention to it, and finally the simplified version of Yezidis' article with its footnotes.

Keywords: Yaltkaya, Yazidism, Yazidis, Islam, Islamic sects.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, hibulut@gmail.com

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
19.04.2017	03.06.2017	30.06.2017

DOI 10.18403/emakalat.307074

GİRİŞ

Mehmet Şerefettin Yaltkaya, Osmanlı'nın son dönemimde yetişen ve Cumhuriyetin ilk yıllarında önemli görevlerde bulunan bir ilim adamıdır. İyi bir eğitim aldığı, uzun yıllar öğretmen ve öğretim üyesi olarak kamuda çalıştığı, özgün araştırmalar ve önemli çeviriler yaptığı bilinmektedir. İlmî ve akademik çalışmalarının yanı sıra, Rıfat Börekçi'den (1860-1941) sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ikinci Diyanet İşleri Başkanı olarak görev yapmıştır. Devlette devamlılık esas olduğundan Osmanlı Devletinin son döneminde yetişen ilim adamlarının Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte ilmî ve fennî faaliyetlerini sürdürmüş olmaları gayet tabiidir. Bunların bir kısmı hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olduğumuz halde bazılarının isim ve eserlerine sıkça atıfta bulunulmasına rağmen haklarında ya da eserleri konusunda yeterince çalışma yapılmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim yakın dönemde yaşamış, özellikle İslam Mezhepleri Tarihi ve Kelam İlmi konusunda önemli çalışmalar yapmış olmanın yanında devlette de önemli vazifeler ifa etmiş olan Mehmet Şerefettin Yaltkaya hakkında yeterli derecede akademik çalışmaların yapıldığı söylenemez.¹ Şüphesiz bu ihmal edilmişliğin dini ve dahi siyasi sebepleri mevcuttur.

Yaltkaya'nın, mensubu olduğumuz İstanbul Üniversitesi ve İlahiyat Fakültemizde uzun yıllar ders okutan bir hoca olmasını da dikkate alarak, Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuasında neşrettiği bir makalesini günümüz okuyucusuna kazandırmak, tahlil ve değer-

¹ Yaltkaya hakkında yakın dönemde yapılmış bazı akademik çalışmalar şöyledir: Abdurrahman Boyraz, "M. Şerafeddin Yaltkaya ve Kelami Görüşleri", (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 1995); Nevzat Güle, "Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Entelektüel Yaşamında Din Adamlarının Sekülerleşme Projeleri ve M. Şerafeddin Yaltkaya Örneği", (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, 2002), 136 s.; Hüseyin Ovacı, "Mehmed Şerafeddin Yaltkaya (1879-1947)'nin Mezhepler Tarihi ile İlgili Çalışmaları (Tahlil ve Değerlendirme)" (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2010), 85 s.; Bünyamin Engizek, "Mehmed Şerafeddin Yaltkaya'nın İctimâî İlm-i Kelam Anlayışı" (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2012), 140 s.

lendirmesini yapmak suretiyle bir vefa borcunu yerine getirmek istedik. Yaltkaya'nın başyazarları arasında olduğu *İstanbul Dârülfünunu İlahiyat Fakültesi Mecmuası (DİFM)*, Tevhîd-i Tedrisat Kanunu ile Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi kapatılıp yerine Dârülfünun'da İlahiyat Fakültesi kurulması (1924) sonrasında, 1925-1933 yılları arasında çıkarılan ilmî bir mecmuadır. Söz konusu yıllar arasında; harf inkılâbına kadar Arap alfabesiyle on sayı (1-10), 1928'den 1933 yılına kadar Latin alfabesiyle on beş sayı (11-25) olmak üzere toplamda 25 sayı neşredilmiştir.² Söz konusu makalelerde İslâm tarihi, Türk ve İslâm sanatları tarihi, dinler tarihi, kelam tarihi ve İslam mezhepleri gibi konulara öncelik verilmek suretiyle tarihî, içtimâî, dinî ve felsefî içerikli bir dergi olduğu bilinmektedir. Harf devrimine kadar Arap alfabesiyle devrimden sonra da Latin alfabesiyle yayımlanan mecmua, 1933'te İlahiyat Fakültesi'nin kapatılmasıyla birlikte yayım hayatına son vermiştir. Bu itibarla Yaltkaya'nın *DİFM*'de neşredilen çalışmalarının önemli bir kısmı Osmanlıca (eski alfabeyle) olduğuna dikkat çekmek gerekir. Mesela Yaltkaya'nın "Mu'tezile ve Hüsn-Kubh" (sy. 2, 1926), "Yezîdiler" (sy. 3 ve 4, 1926), "Fâtımiler ve Hasan Sabbâh" (sy. 4, 1926), "Nâsır-ı Husrev" (sy. 5-6, 1927), "Karâmîta ve Sinan Reşîdüddin" (sy. 7, 1928), "Bâtınlık Tarihi" (sy. 8, 1928) gibi makaleleri eski harflerle neşredilmiştir. Bunlardan "Mu'tezile ve Hüsn-Kubh"³ ve "Fâtımiler ve Hasan Sabbâh"⁴ makalelerinin sadeleştirilerek günümüz Türkçesi ile neşredildiklerini bilmekteyiz. Müellifin hem *DİFM*'de hem de diğer mecmualarda neşredilen Osmanlıca makalelerinin latinize edilip günümüz okuyucusuna kazandırılması önemli bir hizmet olacaktır. Zira harf inkılabıyla birlikte bin yıllık ilim ve edebiyat birikiminden mahrum kalan yeni nesillerin bu eserleri okuması ve faydalanması bu haliyle güçtür. İmam Hatip ve İlahiyat Fakültesi öğrencileri bile -eğer özel gayret gösterip

² Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası hakkında geniş bilgi için bkz. Hamit Er, "Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8 (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 526-527.

³ Bkz. Ali Duman, "Şerafeddin Yaltkaya ve "Mu'tezile ve Husn-kubh Meselesi" Makalesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/4 (2002): 53- 65.

⁴ Bkz. Adnan Adıgüzel, "Mehmet Şerafeddin Yaltkaya'nın Fatimiler ve Hasan Sabbah Başlıklı Makalesinin Sadeleştirilmesi", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 12 (Kasım 2014): 187-220.

bir meleke kazanmamışlarsa- bu ilim deryasına ait yazma ve matbu eserleri okuyup anlayamadıkları hususu bir hakikattir. Aşağıda Mehmet Şerefettin Yalpkaya'nın hayatına ve ilmî kişiliğine, Yezidiler makalesinin içeriğine ve dikkat çektiği hususlara ve son olarak da "Yezidiler" makalesinin sadeleştirilmiş ve dipnotlarla takviye edilmiş haline yer verilecektir.

I. Mehmet Şerefettin Yalpkaya Hayatı ve İlmî Kişiliği

İstanbul'da dünyaya gelen (17 Kasım 1880) Mehmet Şerefettin⁵, ilk mektepten sonra hafızlık yapmış, Dâvud Paşa Rüşdiyesi'ne devam etmiş ve Dârümuallimîn'den mezun olmuştur (1899). Kendi gayretleriyle medrese usulü eğitime devam ederek döneminin meşhur bazı alimlerinin ders halkasında bulunmuş ve icazet almıştır. Özellikle Arap edebiyatı ve kitâbiyatına merak salmış ve bu konuda kendisini yetiştirmiştir. Bir müddet Rüşdiye'de muallimlik yaptıktan sonra Beyazıt Camii'nde derse çıkmış (1912) ve 1914'te neticelenen medrese islahatı çalışmalarına katılmıştır. Medreselerde mantık, Arap edebiyatı, tefsir, hitabet gibi derslerin müderrisliğini yaparken Dârüşşafaka ve Vefa gibi liselerde de Arapça, Farsça, edebiyat ve din dersleri okutmuş, bu sayede hem medreseleri hem de modern eğitim kurumlarını yakından tanımıştır.⁶

⁵ Burada Türkiye akademisyenleri olarak Arapça kökenli isimlerin imlası konusunda ortak bir tutumun oluşturulmasında işimizin ne denli zor olduğunu göstermesi bakımından "Mehmet Şerefettin Yalpkaya"nın ismini örnek olarak verebilirim. Kendi çalışmalarında *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin kriterlerini uygulamaya çalışmaktayım. Bunun ortak bir yazım birliğine götüreceği kanaatindeyim. Ancak Mehmet Şerefettin ismi için yaptığım taramalarda farklı imlalar ile karşılaştım. Mehmet isminin "Mehmed" şeklindeki imlasını bir tarafa bırakırsak, Şerefettin ismi için "Şerafeddin, Şerefeddin ve Şerefettin" şeklinde üç farklı imla ile karşılaştım. (i) Şerafeddin Yalpkaya (bkz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4: 325; 9: 226; 10: 488; 15: 261; 16: 123; 43: 310); (ii) Şerefeddin Yalpkaya (*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, toplam 80 maddede), (iii) Şerefettin Yalpkaya (*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, toplam 56 maddede). "Yalpkaya" maddesinde "Mehmet Şerefettin" şeklindeki imla tercih edildiği için biz de bu şekilde yazmayı uygun gördük.

⁶ Bkz. İsmail Kara, "Yalpkaya, Mehmet Şerefettin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 43 (Ankara: TDV Yayınları, 2013): 309-310.

Mehmet Şerefettin, Tevhîd-i Tedrisat Kanunu ile Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi kapatılıp yerine Dârülfünun'da İlahiyat Fakültesi kurulması (1924) sonrasında, burada 1925-1933 yılları arasında kelam tarihi, İslâm dini ve felsefesi müderrisliği yapmıştır. Fakültenin dergisinde kelam, İslâm felsefesi, Arap edebiyatı, mezhepler tarihi, tasavvuf tarihi alanlarında tercüme ve telif makaleler yazmıştır. Üniversite reformuyla İlahiyat Fakültesi kapatılınca ordinaryüs profesör unvanıyla İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde kurulan İslâm Tedkikleri Enstitüsü müdürlüğüne getirilmiş, fakültenin Tarih ve Arap-Fars Dili bölümlerinin bazı derslerine yardımcı olmuştur. İlk Diyanet İşleri Reisi Rifat Börekçi'nin vefatı üzerine 14 Ocak 1942'de Diyanet İşleri reisliğine tayin edilmiş ve bu görevde iken Ankara'da 23 Nisan 1947'de vefat etmiştir.⁷ Vasiyeti gereği kütüphanesi Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne verilmiştir.⁸

Şerefettin Yaltkaya, Osmanlıların son dönemlerinde hem medrese hem mektep eğitimi alarak yetişmiş ve önemli eserlerini Cumhuriyet devrinde vermiş âlimlerden ve üniversite hocalarından biri olarak çalışmalarında Arap edebiyatı ve kelam-felsefe alanlarında yoğunlaşmış, tasavvuf, Türk düşüncesi tarihi ve ilmiye sınıfı-medreseler tarihi ile de ilgilenmiştir. Arapçaya vukufiyeti, yazma eserlere ilgi duymasına vesile olmuş ve Arapça metinlerin tahkikli neşri sahasında başarılı örnekler vermiştir.

Yaltkaya'nın *Sırât-ı Müstakîm-Sebilürreşâd*, *Mihrab*, *İslâm Mecmuası*, *Türk Yurdu*, *Milli Tetebbûlar Mecmuası*, *Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, *Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, *Türkiyat Mecmuası*, *Felsefe Yıllığı*, *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, *Atsız Mecmua*, *Yeni Fikir*, *Vakıflar*, *Ülkü*, *İş* gibi dergilerde ve *Beyanü'l-Hak*, *Hikmet*, *Der-saadet* ve *İkdam* gazetelerinde telif, tercüme, bir kısmı hacimli makaleleri yayımlanmıştır.⁹ Kitapları arasında Târih-i Kur'ân-ı Kerîm

⁷ Köksal, M. Asım, "Eski Diyanet İşleri Başkanlarımızdan Ord. Prof. M. Şerefeddin Yaltkaya (merhum)", *Diyanet Dergisi*, 3/4 (Nisan 1964): 106-108.

⁸ Bkz. Kara, "Yaltkaya, Mehmet Şerefettin", 310.

⁹ Bkz. Kara, "Yaltkaya, Mehmet Şerefettin", 311.

(İstanbul 1331/1915), *Kelâm Tarihi* (İstanbul 1340/1924)¹⁰, *Simavna Kadısioglu Şeyh Bedreddin* (İstanbul 1340/1924)¹¹ adlı eserleri, ayrıca bu makalemizde konu edindiğimiz ve ekte sadeleştirilmiş metnini verdiğimiz "Yezîdiler" makalesinin yanı sıra, "Fâtımiler ve Hasan Sabbah", "Nâsır-ı Hüsrev", "Karamita Bâtınlık Tarihi", "Kerrâmiler", "Selçukiler Devrinde Mezâhib", "İslâm'da İlk Fikri Hareketler ve Dini Mezhepler", "Kelam Savaşları", "Mu'tezile ve Hüsun-Kubûh", "Kaderiye yâhut Mu'tezile" gibi makaleleri de İslam mezhepleri tarihi ve Kelam sahasındaki önemli çalışmalarıdır.

Yaltkaya, 19. Yüzyılın son çeyreği ve 20. Yüzyılın ilk yarısında yaşayan bir ilim adama olması hasebiyle yaşadığı dönemin sosyal, siyasi ve dini hadiseleri onun hayatında önemli izler bırakmıştır. Söz konusu dönem, imparatorluktan ulus devlete geçişin siyasi, sosyal, dini ve zihni travmalarını taşımaktadır. Yeni dünyada ulus devlet anlayışının ve milliyetçilik söylemlerinin yanı sıra laiklik ve seküler anlayışların da hızla yükseldiği, buna karşın din ve dini değerlerin dışlandığı bir dönemdir. Yaltkaya'nın hayatında bunların izlerini görmek mümkündür. Genel olarak onun hayatına baktığımızda Yaltkaya'nın, büyük bir bilgin olduğu kadar etkili bir hatip, içli bir şair, hür fikirli bir feylesof olduğu anlaşılır. O, yalnız felsefe alanında değil, tarih sahasında da derin malumat sahibiydi. Kuvvetli bir müslüman olmakla beraber taassuptan hoşlanmazdı. Müspet ilim kafasıyla düşünmeye ehemmiyet verir, mistik duygulara kendini teslim etmezdi.¹²

¹⁰ Mehmed Şerafeddin Yaltkaya, *Kelam Tarihi*, İstanbul: Darülfünun İlahiyat Fakültesi Talabe Cemiyeti, 1340/1924, 302 s.

¹¹ Bkz. M. Şerafeddin Yaltkaya, *Simavna Kadısioglu Şeyh Bedreddin*, nşr. Hamit Er (İstanbul 1994), 239 s.

¹² Bkz. Halim Baki Kunter, "M. Şerafeddin Yaltkaya", *Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi* 1/6 (Haziran - 1947): 10-11.

Yirminci yüzyılın ilk yarısı milliyetçilik ve dinde reform tartışmalarının ayyuka çıktığı bir dönem olması hasebiyle Yaltkaya'nın özellikle Türkçülük, laiklik ve anadilde ibadet gibi¹³ konularda dile getirdiği görüşleri bazı tartışmalara sebebiyet vermiştir. Şüphesiz onun en önemli özelliklerinden biri Türkçülüğü, yani milliyetçiliğidir. Türklerin İslam'a yaptığı hizmetleri dikkate sunarak bu milletin faziletini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu bağlamda "Fezailü'l-Etrak Tercümesi"¹⁴, "Türklere Dair Arapça Şiirler"¹⁵, "Eski Türk An'anelerinin Bazı Dini Müesseselere Tesiri"¹⁶, "Türk Kelamcıları"¹⁷, "Selçukiler Devrinde Mezahib"¹⁸, "Baybars Tarihi Tercümesi"¹⁹, "Sencer ve Gazali"²⁰ gibi çalışmaları onun bu konuya ne kadar ehemmiyet verdiğini göstermektedir.

II. Yezîdiler Makalesinin Tahlil ve Değerlendirilmesi

Yaltkaya'nın İslam Mezhepleri Tarihi ve Kelam Tarihi sahasında; "İslâm'da İlk Fikri Hareketler ve Dini Mezhepler", "Yezîdiler", "Karamita ve Sinan Raşidüddin", "Bâtınlık Tarihi", "Kerramiler", "Selçukiler Devrinde Mezâhib", "Fâtımiler ve Hasan Sabbah", "Kelam Tarihi", "Mu'tezile ve Hüsun - Kubuh", "Kaderiye yahut Mu'tezile", "Kelam Savaşları", "Türk Kelamcıları" gibi kitap ve makalelerini gösterebiliriz.²¹ Müellif, İslam toplumunda ortaya çıkan bir mezhep olması itibarıyla Yezîdilik konusuyla da ilgilenmiş ve gayet detaylı bir makale

¹³ Bkz. Burhan Sümertaş, "Mehmed Şerefeddin Yaltkaya'nın (1879- 1947) Tarih-i Kur'an-ı Kerim'i Üzerine Bir Değerlendirme" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2013): 337- 362, s.343.

¹⁴ "Risale Fi Fezailü'l- Etrak (Cahız'dan çeviri)", *Türk Yurdu Mecmuası*, seri: I, c. V, İstanbul, 1329- 1913, ss. 894- 900, ss. 932- 935, ss. 988- 991.

¹⁵ *Türkiyat Mecmuası* 5 (1935): 307- 326.

¹⁶ II. Türk Tarih Kongresi (Tebliğ), Kenan Matbaası, İstanbul, 1937.

¹⁷ "Türk Kelamcıları", *DİFM*, 23 (1932): 1- 19.

¹⁸ *Türkiyat Mecmuası* 1 (1925): 101-118.

¹⁹ Rükneddin el-Bundukdari Baybars, *Baypars Tarihi*, (trc. M. Şerefeddin Yaltkaya), İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1941.

²⁰ M. Şerefeddin Yaltkaya, "Sencer ve Gazali", *DİFM* 1 (1925): 39- 57.

²¹ Yaltkaya'nın İslam mezhepleri sahasındaki çalışmaları için bkz. Ovacı, "Mehmed Şerefeddin Yaltkaya (1879-1947)'nin Mezhepler Tarihi ile İlgili Çalışmaları (Tahlil ve Değerlendirme)": 30-41.

kaleme almıştır. İlgili makalede kullandığı kaynakları dikkate aldığımızda Yezidilik konusunda kendisinden önceki dönemde (1900-1925 gibi) doğuda ve batıda neşredilmiş kitap ve makalelerin en azından bir kısmını gördüğünü anlamaktayız. Zira Menzel'e ve Rudolf Frank'a atıfta bulunmuştur.²² Bununla birlikte Yaltkaya'ya varıncaya kadar Batıda farklı lisanlarda Yezidilik hakkında epeyce bir neşriyatın olduğunu yine Menzel'in İslam Ansiklopedisi maddesinden öğrenmekteyiz.²³ Mustafa Nuri'nin "*Abede-i İblis: Yezîdî Taifesinin İtikadı, Adeti, Evsafı*"²⁴ namıyla İstanbul'da neşrettiği Osmanlıca esere de atıfta bulunmuştur. Ayrıca Yaltkaya, Yezidiler konusunda Ehl-i Sünnet ulemasının verdiği bazı fetvalara da yer vermiştir.

Yaltkaya'nın mezheplere dair yazdığı makalelerde nasıl bir yöntem takip ettiği meselesine gelince, konuları ya da alt başlıkları genellikle sorular şeklinde okuyucunun dikkatini çekecek bir tarzda verdiğini görmekteyiz. Mesela Yezidiler makalesinde; "Yezidiler hangi coğrafyaya yerleşmişlerdir ve nüfusları ne kadardır? Yezidiler'in ismi nereden gelmektedir? Adî b. Müsâfir kimdir? Adî b. Müsâfir'in eserleri nelerdir? Adevilikten Yezidiliğe geçiş nasıl oldu? *Kitâbu'l-Cilve*'den çıkaracağımız şeyler, *Kitabu'l-Cilve*'nin dilinin özellikleri nelerdir? *Mushaf-ı Reş*'ten çıkarılacak kozmogoni nedir? *Mushaf-ı Reş*'in dilinin özellikleri nelerdir? Melek Tavus kimdir? Yezidiler'in itikatları nasıldır? Şeyh Adî b. Müsâfir'in kabri yakıldı mı?"²⁵ şeklinde konuyu sorucup tarzında işlediğini görmekteyiz.

Yaltkaya, mezheplere dair bilgi verirken tarafsız olmaya özen göstermiş, ötekileştirici ya da tek hakikatçi bir tutum sergilememiştir.

²² Bkz. Mehmet Şerefettin Yaltkaya, "Yezidiler", *Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası [DİFM]* 1/3 (1926): 1.

²³ Menzel'in İslam Ansiklopedisindeki Yezidilik maddesinin kaynakçasına bakıldığında 1926 yılı öncesinde batı dillerinde yapılmış çalışmaların bir listesini görmek mümkündür (bkz. Menzel, "Yezidilik", *MEB İslam Ans.*, XIII, 415- 423).

²⁴ Mustafa Nuri, *Abede-i iblis: Yezîdî Taifesinin İtikadı, Adeti, Evsafı*, İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1328, 80 s.; krş. Mustafa Nuri Paşa, *Abede-i iblis: Yezîdî Taifesinin İtikadı, Adeti, Evsafı*, (yayına hazırlayan Amed Gökçen), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2013. 146 s.

²⁵ Bkz. Yaltkaya, "Yezidiler", 1- 25.

Temel kaynaklardan alıntılar yaparken bile seçici davranmaya ve söz konusu mezhep mensuplarını rencide etmemeye gayret gösterdiği anlaşılmaktadır. Mesela Yezîdilerle alakalı Evliya Çelebi'den (ö. 1684) alıntı yaparken seçici davranmış, müellifin ağır itham ve tasvirlerine değinmemiştir.²⁶ Onun bu tutumu, çağdaş mezhepler tarihinin metoduyla örtüşmektedir. Bazen o, temel kaynaklardan alıntı yaparak konuyu özetlemiş; bazen de kaynaklarda ifade edilen bilgiyi aynen aktarmıştır. Yaptığı alıntıları da akademik üsluba uygun bir şekilde göstermiştir. Bazen müellifin ismini, eseri ve alıntı yaptığı sayfayı belirtmiş; bazen de müellifin ismini ve eserin adını belirtmekle yetinmiştir. Yaltkaya'nın ilmî zihniyetini göstermesi açısından İbn Cemil'den yaptığı alıntı önemlidir. Bu şahsın Fırat bölgesinden olduğunu, Yezîdilerle "bizzat temas ettiğini" belirterek [bkz. s.33] sahadan verilen bilgileri önemseydiğini göstermektedir. Yine Mardinli Abdüsselam Efendi'nin *Ümmü'l-İber* namındaki Mardin Tarihi'nden²⁷ alıntı yaparken şu ayrıntıyı dile getirmiştir: "... eserin sahibi olan zatın Yezîdiler ile hemcivar olan Mardin ahalisinden olması dahi kitaba ayrıca bir ehemmiyet celb edebileceğinden.." [bkz. İlave 273] demek suretiyle doğrudan verilen bilgileri önemseydiğini görmekteyiz.

Burada tahlil ve değerlendirmesini yapmaya çalışacağımız "Yezîdiler" makalesine gelince, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuasında yayımlanan (İstanbul 1926) bu makale 35 sayfadan oluşmakta olup 3. (s. 1-25) ve 4. (s. 273- 275) sayılarda eski harflerle (Osmanlıca) neşredilmiştir. Makalenin bir iç planının olduğu anlaşılmaktadır.

(1) Önce müellif, Yezîdiler konusunda hemen hiçbir ilmî çalışmanın olmadığını belirtmekte ve bu konuda müsteşriklerin yaptıkları bir iki çalışma hakkında bilgi vermektedir [Bkz. s.1]. Böylece o, araştırmacıların henüz ilgi göstermeye başladıkları bir konuda makale yazdığını ihsas ettirmektedir.

²⁶ Evliya Çelebi'nin Yezîdiler hakkındaki görüş ve tasvirleri için bkz. Evliya Çelebi, *Seyhatname*, 394-396.

²⁷ Bkz. Abdüsselam b. Ömer b. Muhammed, *Tarihu Mardin : min Kitabi Ümmi'l-İber*, (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut: Darü'l-Muktebes, 2014/1435, 204 s.

(ii) Yezîdîler'in buldukları yerler hakkında bilgi vermiştir. Burada Yaltkaya, "Yezîdîler'in genellikle Diyarbakır, Van, Halep, Tiflis ve Erivan bölgelerinde çoğunlukta olduklarının zannedildiği" şeklindeki yanlış kanaati tashih etmeye çalışarak, gerçekte Musul, Şeyhan ve özellikle Sincar bölgelerinde çoğunlukta olduklarına vurgu yapmıştır. Söz konusu bölgelerde yaşayan Yezîdîler'in ekseriyetinin ziraatla meşgul olduğunu, ancak Sincar dağının üzerinde yaşayanların göçebe olduklarını belirtmiştir [bkz. s. 1-2]. Burada müellif, coğrafya ile insan psikolojisi arasında ilişki kurarak dağlık bölgede yaşayan Yezîdî halkının tabiatları itibarıyla haşin/sert ve saldırgan olduklarına dikkat çekmiştir. Aslında onun bu yaklaşımı, çağdaş mezhepler tarihi çalışmalarında kendisini gösteren "zihniyet-coğrafya/ iklim ilişkisi" anlayışının bir örneğini oluşturmaktadır, diyebiliriz.

(iii) Yezîdîler'in nüfusları meselesi -bugün de olduğu gibi- hep tartışma konusu olmuştur. Sağlıklı istatistikî verilerin olmaması bu konuda çok farklı ve de abartılı rakamların ileri sürülmesine zemin hazırlamıştır. Nitekim Batılı araştırmacıların bu mezhebe mensup olanların sayılarını oldukça fazla göstermeye çalıştıkları bilinmektedir. Yaltkaya, bu duruma işaret ederek Yezîdîler'in nüfusu konusunda Doktor Brusky'nin vermiş olduğu malumatın pek fazla mübalağalı olduğunu bildirmiştir [bkz. s. 2].

(iv) Mezheplerin niçin ve nasıl isimlendirildikleri konusu çağdaş İslam mezhepleri araştırmalarının temel meselelerinden biridir. Yaltkaya bu konuya da yer vermiş ve "Yezîdî" isimlendirmesinin nereden geldiğiyle alakalı olarak ileri sürülen bazı görüşleri bilimsel bir şekilde eleştirdikten sonra İbn Teymiyye'nin Şeyh Adî b. Müsâfir'in mensubiyetine hitaben yazmış olduğu *el-Vasiyyetü'l-Kübra*²⁸ isimli risalesinden alıntı yaparak; Hz. Osman taraftarlarıyla Hz. Ali taraftarları arasında çeşitli sebeplerden ötürü zuhur eden buğz ve adavetin zamanla aşırılığa düştüğünü, Râfîzîler denilen grubun bu işi daha da ileri götürdüğünü ve bu bağlamda -Ali taraftarları hariç- bütün sa-

²⁸ İbn Teymiyye, *el-Vasiyyetü'l-Kübra: Risaletü Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye ila Etba'i Adî b. Müsâfir el-Ümevi*, (nşr. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum'a Damiriyye), Taif: Dârü'l-Faruk, 1989/1410: 105-106.

habeye tan ve sebbetmeye başladıklarını belirtmiştir. Bu durum karşısında bazı kimselerin Yezîd'e lanet edenlerin karşısına geçtiklerini ve ifrata giderek Yezîd'i kibâr-ı salihinden addettiklerini; Yezîd'in aleyhinde olanlar bunu kafir, zındık ve bunun gibi sözler ile tel'in ettikçe lehinde olanların da bunlara mukabele için daha da aşırılığa düşerek Yezîd'i sahabeden, evliyadan ve hatta enbiyadan addetmeye başladıklarını bildirmiştir [bkz. s. 2-3]. Burada Yaltkaya, Şeyh Hasan zamanında -ki bu şahıs, Şeyh Adî'nin kardeşi Sarh'ın torununun oğludur (Hasan b. Adî b. Ebi'l-Berekât Sahr b. Sahr b. Müsâfir)²⁹- birçok batıl uygulamalarla birlikte artık Yezîdiliğin oluşmaya başladığını, dolayısıyla Yezîdiliğin ortaya çıkış süreciyle alakalı çok önemli bir malumatı paylaşmıştır.

(v) Bir mezhebin kiminle başladığı hususu, söz konusu şahıs etrafında oluşturulan menkıbevi ya da mitolojik yaklaşım meselesi günümüz araştırmalarında da ısrarla üzerinde durulan konulardır. Müellif, Adî b. Müsâfir'in tarihi ve menkıbevi şahsiyeti hakkında bilgi vermeye çalışmış, özellikle yaşadığı dönem kaynaklarına atıfta bulunarak Şeyh Adî'nin yaşadığı dönemde müspet bir din alimi olduğuna dikkat çekmiştir. Bu bağlamda İbn Hallikan'dan alıntı yapmış; Şeyh Adî'nin iyi bir eğitim aldığını, dönemin meşhur alim ve sûfileriyle buluştuğunu, İslam'ı tebliğ için Hakkari bölgesine gidip orada bir zaviye inşa ettiğini belirtmiştir [bkz. s.4]. Şeyh Adî'nin Kürtlerin mürşidi olduğunu ifade eden Yaltkaya, onun vefatı sonrasında tarikat içinde ciddi yozlaşmaların vuku bulduğuna dikkat çekmiş, söz konusu yozlaşmanın şekil ve sebepleri üzerinde durmuş, bunun ne zaman ve kimin tarafından başlatıldığına ve bunun sebeplerine dair önemli açıklamalar yapmıştır.

(vi) Müellif, Şeyh Adî'nin ilmî kişiliği bağlamında eserleri üzerinde durmuş; Doktor Rudolf Frank'ın araştırmasına dayanarak; *İtikâdü Ehli's-Sünne*; *Risaletün fiha Zikrû Âdâbi'n-nefs*; *Vesâya's Şeyh Adî b. Müsâfir ila'l Halife* ve *Vesâyâ li Müridihi Kayd ve li-Sa'iri'l-Mürîdîn na-*

²⁹ Detaylı bilgi için bkz. Metin Bozan, *Şeyh Adî b. Müsâfir* (İstanbul: Nübihar Yayınları, 2012): 37-38.

mında dört risalesi olduğunu açıklamış ve söz konusu risalelerin içerikleri hakkında kısaca bilgi vermiştir. Sonra da Yezidiler tarafından kutsal kitaplar olarak kabul edilen ve Şeyh Adî'ye nispet edilen *Kitab-ı Cilve* ve *Mushaf-ı Reş'in* Arapça metnini ve Türkçe tercümesini vermiştir [bkz. s.6 -11]. Burada *Kitab-ı Cilve* ve *Mushaf-ı Reş'in* ilk defa Türkçeye tercüme edilmiş olduğuna dikkat çekmemiz gerekir.³⁰ Bu durum, makalenin orijinalliğini artırmaktadır. Sonra müellif, bu iki risaleyi şekil ve içerik açısından tahlil etmiş, bunların Şeyh Adî'nin kaleminden çıkmalarının asla mümkün olamayacağını ileri sürmüştür. Yaltkaya'ya göre *Kitabu'l-Cilve*'nin ve *Mushaf-ı Reş'in* Arap asıllı bir kimse tarafından yazılmış olması uzak bir ihtimaldir. Çünkü bunlarda çok sayıda sarf ve nahiv hatası vardır. Ayrıca içerik açısından da asla kabul edilmeyecek bazı iddialar mevcuttur. Bu durum, söz konusu risalelerin zaman içinde yazıldığını ve sonradan Şeyh Adî'ye nispet edildiğini göstermektedir.

(vii) Müellif, Adeviyye³¹ tarikatı içindeki sapmanın nasıl meydana geldiğiyle alakalı olarak kaynaklardan da faydalanmak suretiyle gayet anlamlı bir izah dile getirmiştir. Bu çerçevede o, Adevililiğin Yezidiliğe dönüşmesinde sahabeye hürmet noktasındaki çekişmelerin etkili olduğunu söylemiştir [bkz. s.5-6].

(viii) Müellif, Şeyh Adî'den sonra Melek Tavus'un şahsiyeti hakkında bilgiler vermiş ve özellikle *Abede-i İblis*³² isimli eserden hareketle Yezidiler'in bu konudaki itikatlarını nakletmiştir [bkz. s.22].

³⁰ Ahmet Turan, Yezidilerle alakalı açıklamasında bu iki risalenin ilk defa Yaltkaya tarafından Türkçeye tercüme edildiğini belirtmektedir (Ahmet Turan, *İslam Mezhepleri Tarihi* (Samsun: Sidre Yayınları, 2000): 218).

³¹ Adî b. Müsâfir'e nisbet edilen bir tarikattır. Şeyh Adî'nin vefatı sonrasında Musul ve civarında birkaç asır varlığını sürdüren bu tarikat, daha sonra şeyhe hürmet ve tâzimde ileri gidip onu ilâhlaştırma noktasına kadar götüren bazı müfrit taraftarları vasıtasıyla Yezidiliğe dönüştürülmüştür. Bugün sadece Yezidilik'le ilgisi dolayısıyla üzerinde durulan ve Sohbetiyye adıyla da anılan tarikatın âdâb, erkân ve tarihi inkişafı hakkında fazla bilgi yoktur. (Bkz. Süleyman Uludağ, "Adeviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1 (Ankara: TDV Yayınları, 1988): 374)

³² Mustafa Nuri, *Abede-i İblis: Yezidi Taifesinin İtikadı, Adeti, Evsafı*, İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1328, 80 s.

(ix) Yaltkaya, *Kitabu'l-Cilve* ve *Mushaf-ı Reş'*den hareketle Yezîdiler'e ait ahkam hakkında da bilgi vermiştir.

(x) Müellif, makalenin son kısmında mezhebin teşekkül süreci sonrasındaki durumuna ve İslam âlimlerinin mezhep hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Burada müellif, Mevlana Salih isimli bir alimin Yezîdiler hakkındaki fetvasını orijinal metin ve tercümesiyle birlikte kaydetmiştir. Bir bakıma Yezîdiliğin İslam nazarındaki dini konumunu bu fetvadan hareketle ortaya koymuştur [bkz. s.27 vd.]. Ayrıca müellif, Ebû Firâs Ubeydullah ibn Cemil isimli bir zat tarafından kaleme alınmış "*er-Redd ale'r-Râfizeti ve'l-Yezîdiyyeti'l-Muhalifin li'l-Milleti'l-İslamiyyeti'l-Muhammediyye*" adındaki bir kitaptan makaleyi yayımladıktan sonra haberdar olmuş ve bu kitapta ortaya konulan bazı bilgileri de "Zeyl" nüshasına ilave etmiştir [bkz. s.32-33].

III. Sadeleştirmede Takip Edilen Usul

İstanbul Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nda [DİFM], (1926, 1/3, s. 1-29; 1/4, s. 273-275) neşredilmiş olan bu makaleye, Yezîdiler'le alakalı pek çok çalışmada atıfta bulunulmasına rağmen, dilinin Osmanlıca/ eski harflerle olması istifadeyi sınırlandırmıştır. Eski yazıyı okuyabilmek -özel eğitim almamış olan İmam Hatip ve İlahiyat öğrencileri için bile- zor ve emek isteyen bir iş olduğundan günümüz Türkçesi ile neşredilmesinin bir ihtiyaç olduğu aşikârdır. Aslında makalenin sadece transkribe edilmesinin de yeterli olmadığı söylenebilir; zira dilinin oldukça ağırdalığı görülmektedir. Makaleyi günümüz alfabesine aktarırken kullandığımız yöntem gelince;

(1) Makalede takip edilen esas basit transkripsiyondur, yani transkripsiyon harflerinin bütün karşılıkları kullanılmamıştır. Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzatmalar gösterilmeye çalışılmıştır. Türkçe olan kelimelerde uzatma işaretlerine müracaat edilmemiştir. Günümüz okuyucusu için yabancı olduğu düşünülen bazı kelimelerin anlamları köşeli parantez [...] işareti içinde verilmiştir.

(ii) Türkçe fiillerde son hece "up, üp" yerine "ıp, ip" tercih edilmiştir. Yine dönemin özelliğinden kaynaklanan bazı kelimelerin yazılışında "deyu-diye; anı-onu; ânâ-ona; eğerçi-eğer ki.." şeklinde yazılmıştır.

(iii) Müellifin açıklamaya gerek duymadığı, ancak günümüz okuyucusunun anlayamayacağını düşündüğümüz yerlerde dipnotlarda gerekli açıklamalar yapılmak suretiyle metne katkıda bulunulmuştur. Tarafımızdan verilen bilgiler (Naşir) ifadesiyle gösterilmiş, böylece müellifin verdiği bilgilerle karıştırılması önlenmeye çalışılmıştır.

(v) Metinde geçen kitap isimlerinin tamamı italik yazılmıştır.

(vi) Metin içinde geçen isimlerin yazılışı konusunda *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nin standartlarına uyulmaya çalışılmıştır.

IV. Yezîdiler Makalesi³³

Yezîdiler'e dair şimdiye kadar birkaç monografi yazılmış olduğu malumdur. Bunlardan biri Musul Valiliği'nde bulunmuş olan Nuri Bey'in "*Abede-i İblis*"³⁴ namıyla yazmış olduğu eserdir ki, bunu esas tutarak Gill Darülfünunu müderrislerinden muhibbimiz Doktor Menzel³⁵, Almanca bir eser vücuda getirmiştir.³⁶ Bundan başka Doktor Rudolf Frank namında bir zat, Yezîdiler'in kıblegahı olan Şeyh Adî b. Müsâfir hakkında Berlin'de çıkan Türk Kütüphanesi ile 1911 de bir tetkik neşretmiştir.

³³ Mehmet Şerefettin Yaltkaya'ya ait bu makale, *Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası [DİFM]*, Teşrinisani 1926, 1/3, s. 1-29; 1/4, s.273-275 şeklinde iki sayıda neşredilmiştir. Makalenin latinize edilmesindeki yardımlarından dolayı öğrencilerim Kadriye Kalafat'a ve Betül Albaklı'ya müteşekkirim (Naşir).

³⁴ Mustafa Nuri, *Abede-i İblis: Yezîdî Taifesinin İtikadı, Adeti, Evsafı*, İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1328, 80 s. ; krş. Mustafa Nuri Paşa, *Abede-i İblis: Yezîdî Taifesinin İtikadı, Adeti, Evsafı*, (yayına hazırlayan Amed Gökçen), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2013. 146 s. (Naşir)

³⁵ MEB İslam Ansiklopedisinin "Yezîdiler" maddesi Menzel tarafından yazılmıştır (13: 415-423) (Naşir).

³⁶ Muhtemelen bu eser (Menzel, *Ein Beitrage zur Kenninis der Yezîden*, Leipzig 1911) olmalıdır (Naşir).

Dominiken rahiplerinden Bağdatlı Anistas Mari Kermeli'nin Beyrut'ta münteşir (el-Meşrik) risalesiyle bunlara dair olan neşriyatı (*el-Yezîdiyye: Ta'rifühüm ve Asluhum*, 1899)³⁷ ikinci senenin tamamında ve hususiyle bu zatın Yezîdiler'in Kur'an'ı olan *Kitabu'l-Cilve*'yi neşri şayan-ı tebrik bir muvaffakiyettir. Bunlardan başka bazı eserler dahi mevcut olduğundan haberdarız, fakat şunu itiraf etmek lazımdır ki bunlara dair olan tetkikat henüz ikmal edilmiş olmaktan çok uzaktır. Tetkikat-ı vakıayı bir hatve [adım] daha ileri götürebilmek emniyesiyle şu sıralarda matbuata geçmiş olan Yezîdiler'e dair vaki olan araştırmamızın neşrini münasip gördük.

Yezîdiler'in Buldukları Yerler ve Miktar-ı Nüfus

Diyarbakır, Van'dan başka Halep ve Tiflis ve Erivan taraflarında dahi buldukları zannolunuyorsa da en kesif buldukları yerler Musul'un Şeyhan ve hassaten Sincar kısmıdır. Şeyhan'ın köylerindeki Yezîdi erkekleri yedi sekiz bin kadar tahmin olunuyor. Bunlar çiftçilikle meşguldürler. Sincardakilerden Sincar Dağının üzerindeki köylere yerleşmiş olanları ziraatle iştilal ederler. Bu dağın eteklerinde hayme-nişin [çadırda oturan/ göçebe] olanları çobanlıkla meşgul olurlar. Bunların nüfusu Şeyhan'dakilerden ziyadedir. Sincar Yezîdileri **[s. 2]** mevkilerinin icabatı olarak tab'an haşîn ve mütecavizdirler. Doktor Brusky'nin bunların miktar-ı nüfusu hakkındaki vermiş olduğu malumat pek fazla mübalağaya haml olunmaktadır.³⁸

³⁷ Papaz Anestese Marie, *el-Yezîdiyye: Ta'rifühüm ve Asluhum*, (Beyrut: el-Maşrik 1899), 2: 397-398 (Naşir)

³⁸ *İbn Battûta Seyahatnamesi*'nde görülen şu: "Bu yeşil bir sahra olup Türkmen ile meskundur. Cermiyan [Germiyan] denilen bir taife sahra-i mezkûrda kat-ı tarik etmekte olduğundan Lâzık beldesine ittisal etmek üzere sultan bize süvariler terfik etti. Cermiyan taifesi, Yezid b. Muaviye zürriyyetinden bulunduğu mervî olup Kütahya namıyla maruf bir beldeleri vardır. Bunların şer ve tasallutundan Cenab-ı Hak bizi muhafaza buyurarak Lâzık beldesine vardık." (*İbn Battûta Seyahatnamesi Tercümesi* I, sahife 317) ifadedeki Yezîdi Türkmenleri [?] bunlardan ayrıdır. [Bizim karşılaştırma yaptığımız *İbn Battûta Seyahatnamesi*'nde şöyle denilmektedir: "Burası yeşil bir alandır. Türkmenlerin yerleştiği sahalardandır. Bu ovada Cermiyan [=Germiyan] obaları yol kesicilik ettiğinden, bizim Ladik'e [=Ladik/ Denizli] sağ salım ulaşma-

Bunlara Niçin Yezîdî Denilmiştir?

Şimdiye kadar bunlara Yezîdî denilmesinin sebebi vazih bir surette bilinmemektedir. Bazı müellifler bunların mezahib-i İslamiyye silsilesinin ilk halkasını teşkil eden Haricilerden Yezîd b. Enise'ye [Yezîd b. Ebû Üneyse] mensub olduklarını zannetmişler ise de yalnız isim müşabehetinden başka bir sebep göstermediklerinden tamamıyla gayr-i ilmî bir harekette bulunmuşlardır. Zann-ı acizane-mizce İbn Teymiyye'nin Şeyh Adî b. Mûsâfir'in mensubiyetine hitaben yazmış olduğu *Vasiyyet-i Kübrâ*³⁹ nam risalesinden bunlara Yezîdî denilmesinin sebebi öğrenilmesi kabildir.

İbn Teymiyye bu risalesinde diyor ki: "Hz. Osman (r.a)'ın şehadetıyla Osmanîyye'den olanlar ile, Hz. Ali (r.a) taraftarlarının arası açılıp yekdiğerlerine karşı izhar-ı buğzu adavetle seb ve şetme başladılar. Hz. Ali (r.a) taraftarları bilahare Hz. Osman (r.a) şeyhini dahi ilave ettiler. Râfîzîler ise bilumum sahabe-i kirama seb ve hatta bunları tekfire kıyam ettiklerinden ulemâ [alimler], sahabe-i kirama sebbedenlerin tecziyesini emrettiler.

Yezîd b. Muaviye'nin sahabe-i kiram arasında bir mahalli olamayacağından buna dair bir söz söylemeye kimse tarafından bir lüzum hissedilmiyor idi. Bilahare Yezîd'e dahi lanet edenler zuhur ile bunun hakkındaki laneti sair kimselere lanete vesile ittihaz ettiler. Bu hal karşısında Ehl-i Sünnet, bir kimseyi ta'yin ve ismini tasrih ile hakkında lanet etmeyi kerih görerek menetmiş olmalarıyla bazı kimseler Yezîd'e lanet edenlerin karşısına geçtiler ve ifrata giderek Yezîd'i kibâr-ı salihinden addettiler. Yezîd'in aleyhinde olanlar bunu kafir, zındık ve bunun gibi sözler ile tel'in ettikçe lehinde olanlar da bunlara mukabele için ileri giderek kendisinin sahabeden, evliyadan ve hatta enbiyadan olduğunu söylediler. Ve nice ve nice velilerin **[s. 3]**

mızı sağlamak için sultan yanımıza cengaverler katmıştı. Germiyanogullarının Yezîd b. Muaviye soyundan oldukları söylentisi yaygın! Kutahya [=Kütahya] onlara aittir. Allah onların şerrinden bizi korusun. (Bkz. *İbn Battûta Seyehatnamesi*, (çev. A. Sait Aykur), İstanbul 2004, 1: 408 (Naşir)).

³⁹ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Vasiyyetü'l-Kübra: Risaletü Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye İla Etba'i Adî b. Mûsâfir el-Ümevi*, Taif 1989 (Naşir).

Yezîd'in aleyhinde bulunmalarından dolayı cehenneme girdiklerini Şeyh Adî b. Müsâfir'in oğlu Şeyh Hasan'ın⁴⁰ rivayet etmiş oldukları gibi bu Şeyh Hasan'ın zamanında gerek Şeyh Adî ve gerek Yezîd hakkında mübalağatta bulunup nazmen ve nesren bir çok batıl şeyler yazdılar." [*Vasiyyet-i Kübra*, s. 299-300, hicri 1323 de Mısır'da tab'edilen *Mecmua-i Resail*'in birinci cildinde]

Adî b. Müsâfir Kimdir?

İbn Hallikân⁴¹ bu zat hakkında şu malumatı veriyor: "Adeviyye tائفesinin pişvası [reisi, kutbu] olan ma'ruf abd-ı salihdir. Ba'lebek köylerinden Beyt-i Faris [Beytifâr] nam köyde dünyaya gelmiştir ki, içinde dünyaya gelmiş olduğu hane el-an ziyaret olunmaktadır."⁴² (İbn Hallikan, tarih-i vefatı olmak üzere 555 ve 557 senelerini göstermiş ve hîn-i vefatında dahi doksan yaşında olduğunu söylemiş olmasına nazaran 465 veya 467 de dünyaya gelmiştir.)

Kendisi Umeyye Hanedanına mensuptur. Asrında fevkalade işti-hara [tanınmaya/ şöhre] mazhar olup kendisine pek çok kimseler tâbi olmuş ve hakkındaki hüsn-ü itikadları haddi'l-gayeye [son noktaya] vasıl olup kıblegah ittihaz edilmiştir. Akil el-Menbicî, Hammâd ed-Debbâs, Ebü'n-Necîb es-Sühreverdi, Abdülkadir-i Geylanî ve Ebü'l-Vefâ el-Hulvânî gibi a'yan-ı meşayih ve salihaya mülaki olmuştur. Bilahare Musul müdafaatında Hakkari Dağına çıkılıp orada bir zaviye inşa eyledi. Ve o havalide bulunanların cümlesi hiç duyulmamış bir surette kendisine müncezib oldular. 555 veya 557 (Tabakat-ı Şa'rânî'de 558) Hakkari'de vefat ile bina etmiş olduğu zaviyesine defnedilmiştir. Kabri oralarca pek mühim bir ziyaretgahtır. el-

⁴⁰ Yukarıda da ifade edildiği üzere Şeyh Hasan, Şeyh Adî'nin kardeşi Sahr'ın torununun oğludur. Şeceresi "Hasan b. Adî b. Ebi'l-Berekât Sahr b. Sahr b. Müsafir" şeklindedir. Şecerede zikredilen sonuncu "Sahr", Adî b. Müsafir'in kardeşidir. (Geniş bilgi için bkz. Bozan, *Şeyh Adî b. Müsafir*, 37-38.

⁴¹ Ebü'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân* adlı eseriyle tanınan tarihçi, fakih, edip ve şair bir alimdir (Naşir).

⁴² Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yan*, nşr. İhsan Abbas, (Beyrut 1970), 3: 254-255. (Naşir)

vevm makamında oturmakta olan torunları büyük babalarının mesleğini takip etmekte olduklarından bunlarda cedleri hakkındaki umumi hüsn-i itikada mazhar olmaktadır.

Erbil hükümdarı Muzafferüddin (Muzafferüddin Gökbörü bin Zeynüddin Küçük Ali⁴³) çocukluğunda Musul'da görmüş olduğu Adî b. Müsâfir'i esmer, orta boylu olmak üzere tavsif ederdi." ⁴⁴

Tabakat-i Şa'rânî'de Adî b. Müsâfir hakkında Abdülkadir-i Geylânî'nin " Eğer mücahede ile nübüvvet'e nail olmak kâbil olsaydı Şeyh Adî nail olurdu." demiş olduğu mezkurdur. Yine bu kitapta "bilad-i meşrikde sadık müridleri terbiyeye en evvel vakf-ı nefis eden" kendisi bulunduğu yazılıdır. /[s. 4]

Bu kitaplardan başka İbn Esîr tarihinde 557 [yılı] vukuaat-ı meyânında Şeyh Adî'nin vefatı haber veriliyor ve Musul havalisindeki köylü ve dağlıların kendisine tabi oldukları zikrediliyor.⁴⁵

Mu'cemü'l-Buldan'da dahi "Laleş" maddesinde, Şeyh Adî'nin ismi mezkur olup kendisinin Kürtlerin şeyhi ve imamı olduğu söyleniyor.⁴⁶

Adî b. Müsafir'in Eserleri

Adî b. Müsafir'in Berlin Kütüphanesinde [1] İ'tikâdü Ehli's-Sünne ve [11] Risaletün fiha Zikrû Âdâbi'n-Nefs ve [111] Vesâya'sh Şeyh Adî b.

⁴³ Muzafferüddin Gökbörü, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin kayınbiraderidir. (Naşir)

⁴⁴ Bkz. İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, (thk. İhsan Abbas), Beyrut 1970, 3: 254. (Naşir).

⁴⁵ *Muhtasar Tarihu'd-Düvel* sahibi İbnü'l-İbrî 'nin Süryani tarihiyle *Sefinetü'l-Evliya*, *Hazinetü'l-Asfa* ve *Nefhatü'l-Üns* vesaire gibi menakıb kitaplarında dahi zikredilmekte imiş. Bunlardan başka *Dusturu'l A'lam bi-Mearifü'l A'lam* ve *ed-Durru'l-Meknün fi'l-Meâsiri'l-Mâziyye mine'l-Kurûn* ve *Behcetü'l-Esrar* ve hususiyile *Tarih-u Zehebî* vesaire kitaplarda dahi mezkûrdur.

⁴⁶ Orada hürmet gören biriydi. Şeyh Adî b. Müsafir, Musul'a bağlı bir belde olan Hakkâri'de vefat etmiştir. O, Şam'ın Ba'lebek şehrinden gelmiş ve Musul'a ulaşmıştır. Bu bölgelerde yaşayan ova ve dağ halkları ona tabi oldular. Ona itaat ettiler ve ona karşı hüsnüzan beslediler. Gerçekten o meşhurdur. [Bizim mukayese ettiğimiz *Mu'cemü'l-buldan* nüshasında ise şöyle denilmektedir: "Lâleş: Musul'un doğu nahiyelerinden olup dağın eteğindeki bir köydür. Şâfi mezhebine mensup olan, Kürtlerin şeyhi ve onların imamı olan Şeyh Adî b. Müsafir ve evladı oradadır." (Bkz. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, Beyrut 1977, 5: 28) (Naşir)]

Müsâfir ila'l-Halife ve [iv] Vesâyâ li Müridihi Kayd ve li-sa'iri'l-Mürîdin namında dört risalesi olduğunu Doktor Rudolf Frank'ın Türk Kütüphanesi neşriyatı meyanındaki tedkikinden öğreniyoruz.

[i] Birinci risalesinde isbat-ı kader ederek âlemde irâde-i ilâhiye haricinde hiçbir şey hâdis olamayacağını söylüyor ve ameli imandan cüz addettiği gibi bunun izdiyad ve noksan kabul edeceğini ve iftirak-i ümmet hadisini irâd ile fırka-i nâciyenin Ehl-i Sünnet olduğu ve sünnetin tarifini zikrediyor. Şiilere ta'n ile Muaviye b. Ebû Süfyan'ı iltizam ediyor. Ehl-i bid'at aleyhinde bulunup Ehl-i Sünnet'in bunlara muhalefetleri îcâb ettiğini söylüyor. Ve kendisini Ashab-ı Hadis'ten addediyor. Mu'tezile'ye dahi aleyhdarlık ediyor; ahval-i kıyamet ve cennet ve cehennemden bahsediyor.

[ii] İkinci risalesinde: Davada bulunmak, sirac-ı marifet-i itfa eder [marifet kandilini söndürür] diyor ve salihler için Kur'an-ı Kerim tilaveti, bikâ [az konuşmak], terk-i me'asi vesaire gibi on hasletin lüzumunu söylüyor ve riyazet ve mücahedeye teşvik ediyor. (Bunun tasavvufu Gazzalî'ye yakındır.)

[iii] Üçüncü risalesinde: Kendilerinden kerametler zahir olan kimselerden -dinin emir ve nehiyelerine tevfiik-i hareket etmiyorlarsa ve hatta ufak bir bid'atleri varsa- mücânebet [sakinma, uzak durma] tavsiye ediyor. /[s. 5]

[iv] Dördüncü risalesinde müridlerinden Kayd'a hitaben şöyle söylüyor: Ey Kayd! Sana hudud-ı şer'iyyeyi muhafaza ve şer'i iltizam ve takva ve dünya arkasında koşanlardan mücanebet [sakinma, uzak durma] tavsiye ederim.

Açlık zühdün miftahıdır ve kalbin hayatıdır. Nitekim Hazret-i İsa (s.a.), havarilerine; "Karınlarınızı aç bırakır ve ciğerlerinizi susuzluktan yakar, vücutlarını libastan soyarsanız Allah Teâlâ'yı görürsünüz." demiştir.

Adî b. Musafir'in Bir Kasidesinden Birkaç Beyit

Britanya Müzesinde bulunan bir mecmuada Şeyh Adî'nin iki kasidesi olup birinci kasidenin ilk beyitleri şunlardır:

*Sevdiğimin aşkında teferrüd ettim,
 Ve ona mülâki olmaya kalbimde pâyânsız bir iştihak var.
 İçtiğim kadeh beni sermest etti,
 Fakat o kadehin nerden alındığını kimse bilmedi.
 Nedîmim peygamberlerin eşrefi olan Ahmed idi.
 Ki haramî (?) tatlıdır Ve gözlerinin güzelliği gazelleri hacil eder.*

Adevilikten Yezîdîliğe İntikal

Muhtelif müverrihlerin ifadelerine göre zühhâd-ı sūfiyyeden olan bu zat, dağlı Kürtleri irşad etmek maksadıyla Hakkari'ye gelmiş ve Laleş mevkiinde zaviye bina ederek bunları zamanında tarîk-i sedada idhale [doğru yola getirmeye] muvaffak olmuş idi.

Halis bir Sünnî olan bu zat, Râfizîler ile Ehl-i Sünnet arasındaki farkların en büyüğünü teşkil eden sahabe-i kiram haklarındaki hürmet ve adem-i hürmet meselesini nazar-ı itibara alarak, birinci risâlede görüldüğü vecih üzere Şiilere ta'n etmiş ve Şiilerin tecavüzlerine en ziyade hedef olan Muaviye b. Ebû Süfyan'ı bilhassa iltizam eylemiş idi. Bu zatın vefatından sonra yerine geçen oğlu [kardeşinin torunu] Şeyh Hasan zamanında, yine dağlı Kürtleri cehl istila [s. 6] etmekle Râfizîlerin Yezîd hakkındaki sözlerine karşı bunlarda sünnî telakkiyatını suistimal ederek Yezîd'i iltizam etmeye başladılar ve İbn Teymiyye'den naklettiğimiz vecih üzere bu Şeyh Hasan zamanında saika-i cehl ile gerek Şeyh Adî ve gerek Yezîd etrafında gulûv ve ifrat görünmeye başladı.

Herhangi bir mesleği zulmet-i cehl bastıktan sonra türlü türlü hurafata hakikat nazarıyla bakılacağı tabii olduğundan Adeviyye taifesinden olmaları zaruri olan bu dağlı Kürtler Şeyh Adî'nin vefatından sonra Yezîdî oldukları gibi, gerek Şeyh Adî'yi ve gerek Yezîd'i fevka'l-beşer [insan üstü] telakki etmeye başladılar.

Adî b. Müsâfir'e İsnad Olunan *Kitabu'l-Cilve*

Mukaddime

- 1- Bütün mahlûkâttan evvel mevcut olan Melek Tavus'tur.
- 2- Onu, Abtavus; kendi has milletini temyiz ve tefhim etmek, ve-him ve dalâlden kurtarmak için bu âleme gönderdi.
- 3- Ve bu işin ibtidası şifahen kelimayı teslim ile olup, sonra *Cilve* namıyla müsemma olan bu kitap vasıtasıyla oldu ki bunu din-den hariç olanların okumaları caiz değildir.

Birinci Fasl

- 1- Ben var oldum ve şimdi de mevcudum ve mahlûkat üzerinde saltanat ve taht-ı idaremden olanların cümlesinin umurunu tedbir suretiyle de ilanihaye kalacağım. /**[s. 7]**
- 2- Hîn-i hacette bana itimat edip beni çağırınların yanında serian hazır olurum.
- 3- Mekânlardan bir mekân benden hâli değildir. Hariçlerin mak-sat ve meramlarına mutabık olmamasından dolayı şer dedikleri bütün vakıada [olaylarda] benim iştirakim vardır.
- 4- Her zamanın şûrâ tarikiyle bir müdebbiri vardır. Her asırda bu âlemin reisi ve reisleri değişir. Bunların her biri kendi devrinde ve nöbetinde vazifesini ikmal eder.
- 5- Hak mucibince tabiat-ı mahlukaya ahlâkına göre ruhsat verir-im.
- 6- Bana mukavemet eden mahzun ve nâdim olur.
- 7- Diğer âliheler [ilahlar] benim işime karışamazlar ve her ne olursa olsun benim maksadımdan beni men edemezler.
- 8- Hariçlerin [Yezîdî olmayanların] ellerinde bulunan kitaplar ha-kiki değildir ve bizim mürsellerimiz tarafından yazılmış da de-ğildir. Lakin onlar, yoldan çıkmış ve azmış ve tebdil ve tahrif etmişlerdir. Her biri diğerini iptal ve fesheder.
- 9- Hak ve batıl malumdur; ihtibar ve tecrübe ile vaki olmalarından bellidirler.

- 10- Va'idim, misakımın aleyhinde söz söyleyenleredir. Ve ona reyime göre muhalefet ederim (?) Hâzık olan müdbirlere; muayyen ve malum vakitler için tarafımdan tevkil ettiğim hâzıklara/ **[s. 8]** lazım olan işleri zikreder ve zamanında lazım olan umuru tahrim ederim (?)
- 11- Talimatıma ittiba ile bana muvafakatten lezzet ve ferah duyanları irşat ederim.

İkinci Fasıll

- 1- Bu ademe, bildiğim nice enva' ile mükâfat ve mücazat ederim.
- 2- Yeryüzünde ve yerin üstünde ve altında olan her şeye tasallut elimdedir.
- 3- Âlemlerin müsademesini [birbiriyle çatışmasını] kabul etmem.
- 4- Taht-ı itaatimde olan ve hususiyle haslarımdan bulunanları hayırlarından men etmem.
- 5- Tecrübe ettiklerimin (tecrübekerdem) olanların ellerine işlerimi teslim ederim ve onlar benim meramımca hareket ederler.
- 6- Taht-ı şûrâda bulunan ve emin olanlara her türlü şekil ve nev'i de görünürüm.
- 7- Zurûf ve evkâta göre alır- verir, fakir ve zengin eder, bahtiyar ve bedbaht kılarım.
- 8- Tasarruflarımdan bir şeyi men etmeye müdahaleye kıyam eylemeye kimsenin hakkı yoktur.
- 9- Bana ziddiyette bulunanların üzerine hastalıkları ve ağrıları celb ederim.
- 10- Bana kâfi gelen; sair ben-i âdem gibi ölmez.
- 11- Bu âlem-i ednâda tarafımdan tahdid olunan zamandan ziyade kimsenin sakın olmasına müsaade yoktur. / **[s. 9]**
- 12- Eğer istersem, onu, ikinci ve üçüncü defa olarak tekraren bu veya diğer bir âleme tenasüh-ı ervâh tarikiyle gönderirim.

Üçüncü Fasıll

- 1- Kitapsız irşat ederim. Sevdiklerimi ve havâsımı gaybî de olsa ihdâ eyleyim. Ona talimim bila-külfettir.

- 2- Şeriatlarıma muhalefette bulunanlara hal ve zamana göre diğer âlemlerde kısas ederim.
- 3- Bu Âdemoğulları korkunç ahvâli bilmezler. Bunun için çok zamanlar galata [hataya, yanlış] düşerler.
- 4- Bütün kara hayvanları ve gök kuşları ve denizin balıkları elimde ve taht-ı zaptımdadır.
- 5- Kalb-i arzın tahtında medfûn defâin ve hazâin malumdur. Onları bir kimseden diğer bir kimseye miras bırakırım.
- 6- Mu'cizat ve acâibâtımı benden kabul ve zamanında talep edenlere izhar ederim.
- 7- Ecnebilerin bana ve benim etbaıma muhalefet ve ziddiyetleri kendilerine zarar verir. Çünkü onlar, benim elimde olan azamet ve serveti bilmezler. Ben nesl-i âdemden layık olanları ihtiyar ederim.
- 8- Kadimden beri âlemlerin tedbirleri ve asırların inkılabı ve bütün müdebbirlerin tağyiri benim tarafımdan tanzim olunmuştur./ [s. 10]

Dördüncü Fası

- 1- Hukukum [haklarımı], benden başka diğer aliheye [ilahlara] vermem.
- 2- Dört anasır ve dört zaman ve dört erkânı mahlûkatın zaruriyatı için lütfettim.
- 3- Ecnebilerin kitabından sünnetlerime mutabık ve muvafık olanları makbuldür. Muhalif olanları onlar tarafından tağyire uğratılmıştır.
- 4- Üç şey benim zıddımdır ve üç isim benim mebğudumdur [üç isme buğzederim].
- 5- Esrarımı hıfz edenler mevaidime nail olurlar [Sırlarımı muhafaza edenler, vaatlerime nail olurlar].
- 6- Benim sebebimle mesaibe [belalara] tahammül edenlerin cümlesini âlemlerin birinde her halde mükâfatlandıracağım.
- 7- Oğullarımın ve bütün etbaımın kendilerine ecnebi olanlara ziddiyette bulunmak için bir ribatta ittihad etmelerini arzu ederim.

- 8- Ey vasiyetlerime ittiba edenler! İndimden olmayan akvâl [sözler] ve talimi kabul etmeyerek inkâr edin ve ismimi ve sıfatlarımı zikretmeyin ki günaha girmeyesiniz. Çünkü siz ecanibin [yabancıların] ne yapacaklarını bilmezsiniz.

Beşinci Fasıl

- 1- Şahsımı ve suretimi tekrîm edin [yüceltin, hürmet ve saygı gösterin]. Çünkü senelerden beri ihmal ettiğiniz işi der-hâtır ettiririm. /**[s. 11]**
- 2- Şerâime [kanunlarıma] itaat edin ve hadimlerimin indimden olan âlem-i gayptan size vuku bulan telkinlerine kulak verin.

Cilve Kitabı tamam oldu.

Kitab-ı Cilve'den İstihraç Edilen Murat

Mahlûkatın kâffesinden evvel mevcut olan Melek Tavus olup onu Abtavus, millet-i müntehibesini [seçilmiş milletini] irşat için bu âleme gönderdi. Ve bidayette şifahen talimatta bulunup bilahare bu *Kitabu'l-Cilve*'yi tevsit etti [ortaya koydu]. Bu kitabı dinden hariç olanların okumaları caiz değildir. Abtavus veya Melek Tavus ezeli ve ebedidir. Taht-ı idaresinde bulunanların umurunu tedvir eder ve kendisine itimadlı bulunanların imdadına yetişir. Her yerde hâzır ve nâzırdır. Haricilerin [Yezîdî dinine dahil olmayanların] kendi meram ve maksatlarına muvafık olmakla şer tesmiye ettikleri hâdisâtı [olayları] ihdasta müşterektir.

Her zamanda şûrâ tarikiyle hareket edecek bir reis ve müdür olup her nesil değişikçe bu reis dahi değişir. İnsanların tabii ihtiyaçlarına münasip surette ruhsat verilir. Diğer ilahlar, Abtavus veya Melek Tavus'un harekâtına müdahale edemezler. (Taaddüd-i ilâhâtı kabul ediyorlar.)

Haricilerin [Yezîdî dinine dahil olmayanların] ellerindeki kitaplar hakiki değildir. Onları kendisinin gönderdiği peygamberler yazmış değildir. (Kendilerinin müteaddit peygamberleri dahi vardır.) Muayyen ve mahdut vakitler için Abtavus tarafından hâzıkları [mâhir ve

ehil olanları] tevkil eder ve evkâta göre emirler verir. Ve işlerini tecrübe girdisi olanların eline teslim eder. Ve taht-ı şûrâsında bulunan ve emini olan kimselere türlü türlü şekil ve suretler ile görünür. Ve bu âlemde, tahdid etmiş olduğu zamandan fazla oturmayı kimseye bahşetmez. İsterse o kimseyi tenasüh-i ervah tarikiyle ikinci ve üçüncü defa bu âleme gönderir. Havasına -ğabî [ahmak] dahi olsalar-bila kitap hidayet verir. Ta'limi külfetsizdir.

Dört zaman (mevasim-i erbaa) ve dört anâsır (dem, sevda, safra, balğam veya ateş, su, hava, toprak)'ı mahlûkatın zaruriyatı için bahşetmiştir.

Ecnebilere muhalefet için, kendi oğullarının bir yerde toplu ve müttehid bulunmalarını ister. Kendisinin talimatından hariç olan akvale ve efkâra muhalefet lazımdır. Ve ecanib [yabancılar] yanında tahkire hedef olmak ihtimalinden hazren [korunmak için], ismi ve sıfatları zikrolunmayacaktır. Şahıs ve sûreti tekrim / [s. 12] edilmek (demek ki müşahhas ve mücessemdir) ve şerayî'ine [kanunlarına] itaat olunmak ve hâdimlerinin gaybten olan telkinâtını can kulağıyla dinlemek gerektir.

Kitabu'l Cilve'nin Lisani ve Yeniliği

Yezîdiler'in Şeyh Adî'ye nispet ettikleri bu kitap bizce bir Arap tarafından yazılmamış olduğu gibi, zamanen de pek yenidir. Sarf ve nahiv kavaidi itibariyle pek çok olan yanlışlıklarını nazar-ı itibara almıyoruz. Esasen hâlis Arap olan Adî b. Müsâfir'in bu fahiş hataları yapmayacağı malum ise de, elden ele dolaşarak ve bin kimsenin kaleminden geçerek bu sarf ve nahiv hatalarını bu kitabın sonradan toplamış olması ihtimali vârid olduğundan yalnız elfâzın müfredâtına ait hatalardan dolayı bu kitabın Şeyh Adî'ye adem-i mensubiyetini iddia pek kuvvetli olamaz.

Bizce bu kitabın bir Arap tarafından, hususiyle Şeyh Adî tarafından yazılmamış olduğu, muhteviyatındaki hurafattan [hurafelerden] başka her cümlesindeki teşkilatın Arap zihniyet-i lisaniyesiyle kabili tevfiik olmamasından bellidir.

Zamanen pek yeni olmasına gelince, ber vech-i âti [aşağıda açıklanacağı üzere] birkaç misal ile izah olunabilir: Mukaddimenin üçüncü (و اول ذلك كان بتسليم الكلام شفاهيا ثم بواسطة هذا الكتاب) [bu işin ibtidası şifahen kelamı teslim ile olup, sonra *Cilve* namıyla müsemma olan bu kitap vasıtasıyla oldu] deniliyor ki, /bi teslimi'l-kelami şifahiyyen (بتكليمه) yerinde bin tarihinden evvelki Arapçada (bi teklimihi) denildiği gibi, hiçbir mahalde (شفاهيا şifahiyyen) kullanılmaz. Ve (انزال هذا الكتاب بواسطة هذا الكتاب) /bi vasitati haze'l kitab) yerinde, (انزال هذا الكتاب) /bi-haze'l kitab) vesaire gibi tabirler istimal edilir.

Birinci faslın yedinci cümlesindeki (العله الاخرى ليس لهم مداخلة بشغلى) /e-alihetü'l-uhra leyse lehüm müdahaletün bi şuğli) [Diğer ilahlar benim işime karışamazlar] ibaresi dahi yeni olmakla beraber Arapçaya nazaran hiç bir Arab'ın ağzından çıkmayacak derecede asaletsizdir.

İkinci faslın yedinci cümlesindeki (حسب الظروف) hasbü'z-zuruf) tabiri de eski Arapçada yoktur. Bu tabir, Mısır matbuâtında Fransızların Mısır'ı istilalarından sonra istimal edilmeye başlanmıştır. (ظرف- ظرف) /zarf- zuruf)'un eski Arapçada (واء قاء) viâ-i-kâp)'tan başka manası yoktur. Hâlbuki burada "muhî-i içtimâi" mahallinde kullanılmıştır.

Mushaf-ı Reş

"Şeyh Adî b.Müsâfir'den iki yüz sene sonra yazıldığı rivayet olunan [kitap]"

1. Bidayette sırrı azîzinden Allah beyaz inciye halketti ve Enfer namındaki [s. 13] kuşu yarattı. Ve inciye onun sırtına koydu ve kırk bin sene onun üzerinde sakin oldu.
2. Allah'ın yarattığı ilk gün pazar günüdür ve bu günde Azrail namında bir melek yarattı ki bu; cümlenin reisi olan Melek Tavus'tur.
3. Pazartesi günü melek Derdâil'i yarattı ki bu, Şeyh Hasan'dır.
4. Salı günü melek İsrâfil'i yarattı ki bu, Şeyh Şems'tir.
5. Çarşamba günü melek Mikail'i yarattı ki bu, Şeyh Ebû Bekir'dir.

6. Perşembe günü melek Cebrail'i yarattı ki bu, Secadüddin'dir.
7. Cuma günü melek Şemrail'i yarattı ki bu, Nasruddin'dir.
8. Cumartesi günü melek Nurail'i yarattı ki bu, Fahrüddin'dir.
9. Melek Tavus'u bunların üzerine reis yaptı.
10. Sonra yedi kat göğü ve yeri ve güneşi ve ayı yarattı.
11. Fahrüddin insan ve hayvan, tuyur [kuşlar] ve vuhuşu [vahşi hayvanları] yarattı ve onları hırkanın yakasına vazetti ve beraberinde melekler olduğu halde İnci'den çıktı ve İnci'ye öyle bir bağırıyla bağırды ki inci ayrılıp dört parça oldu ve karnından su çıktı ve deniz oldu /**[s. 14]** ve dünya deliksiz ve deşiksiz müdevver oldu.
12. Ve Allah Cebrail'i bir kuş suretinde yarattı ve onu kendi eliyle salıverdi ve yeryüzünün dört köşesini yaptı. Sonra bir sefine yarattı ve otuz bin sene bu sefineye nazil oldu. Sonra geldi ve Laleş'te sakin oldu. Sonra dünyaya sayha etti. Taş dondu ve dünya arz oldu ve titremeye başladı. Sükunet bulsun diye Cebrail beyaz incinin iki kıtasına emretti; bir kıtasını arzın altına ve bir kıtasını göğün kapısına vaz eyledi. Ve sonra onlarda Güneş'i ve Ay'ı kıldı. Ve beyaz incinin kırıntılardan yıldızları yarattı. Ve süs olmak için onları göğe ta'lik etti.
13. Ve ziyet olsun diye meyveli ağaçları ve nebatatı ve dağları yarattı sonra fereş üzerinde arşı yarattı.
14. Rab-ı Azim "Ey Melekler! Ben Adem ve Havva'yı yaratacağım ve onları beşer yapacağım." dedi. Ve onlardan Adem'in serinden [başından] Şehr bin Sefer olur. Ve ondan yeryüzünde bir millet olur. Ve sonra millet-i Azrail'i yani Tavus Meleğin milleti olur ki o millet, millet-i Yezîdiyye'dir.
15. Sonra Şeyh Adî bin Müsafir'i Şam diyarından gönderdi ve Laleş'e geldi.
16. Sonra Rab kara dağa (cebel-i esved'e) indi ve haykırdı /**[s. 15]** ve otuz bin melek yarattı ve bunları üç firkaya ayırdı. Ve bunlar kırk bin sene kendisine ibadet ettiler. Sonra onları Tavus Meleğe teslim etti ve onları göklere çıkardı.
17. Sonra Rab, Kudüs diyarına indi. Cebrail'e dünyanın dört köşesinden toprak celb etmesini emretti. Cebrail de toprak, hava, ateş ve su getirdi. Bunların cümlesinden birinci Âdem'i yarattı

ve kudretiyle ona ruh verdi. Ve Cebrail'e Âdem'i Firdevs'e idhal etmesini ve her ağacın meyvesinden yemesini emretti. Amma buğdaydan yemesin.

18. Ve yüz seneden sonra Tavus Melek Allah'a, "Âdem nasıl çoğalacak, nesli nerede?" dedi Allah ona "emir ve tedbiri senin eline teslim ettim" dedi. Tavus melek gelip Âdem'e "Buğdayı yedin mi?" dedi. [O da] "Hayır..., zira Allah beni nehyetti." Tavus Melek ona, "Ye, senin için iyi olur." dedi. Yedikten sonra derhal karnı şişti. Cennetten Tavus melek onu çıkardı ve bıraktı ve kendi göğşe çıktı.
19. Âdem karnının şişliğinden sıkıştı, çünkü muhrec yok idi. Allah bir kuş gönderdi. Bu kuş gelip gagaladı ve Âdem'e muhrec açtı ve Âdem istirahat etti. **/[s. 16]**
20. Ve Cebrail Âdem'den yüz sene teğayyüb etti [gizlendi, görünmedi]. Âdem yüz sene mahzun kaldı ve ağladı.
21. O zaman Allah, Cebrail'e Havva'yı halk etmesini emretti ve Cebrail Âdem'in sol koltuğunun altından Havva'yı yarattı.
22. Sonra bizim taife-i mahlukamız için Melek Tavus yeryüzüne indi, eski Asur hükümdarlarından başka bize hükümdarlar nasbetti. Nesruh ki Nasruddin'dir. Kamuş ki melek Fahrud-din'dir. Ve Artimus ki Melek Şemsüddin'dir. Bundan sonra Şabur Evvel ve Şabur Sâni bize hükümdar olup saltanatları yüz sene devam etti ve şimdiye kadar ümeramız bunların neslinden olmak üzere bir devamdır .
23. Sevmeyip buğz ettiğimiz dört padişaktır (?).
24. Bize hassı/marulu haram kılmıştır. Çünkü bünyemiz hâsiyenin ismine müşabehtir. Börülceyi ve mavi rengi de haram kılmıştır. Yunus Nebiye hürmetimizden balık dahi yiyemeyiz, geyik eti de yiyemeyiz. Çünkü geyik, peygamberlerimizden birinin koyunu idi. Şeyh ve talebesi Tavus Melek'e hürmeten horoz eti yemezler. Tavus Melek zikrolunan yedi ilahtan biridir ki bunun sureti horozdur . Şeyh ve talebesi, kabak dahi yemezler. Ayakta durarak tebevül ve oturarak elbise giymek ve ayak **/[s. 17]** yoluna girmek ve hamamda yıkanmak bize haramdır. Ve "şeytan" kelimesini telaffuz bize caiz değildir. Çünkü ilahımızın is-

midir ve buna müşabeh olan "kitan" ve "şed" ve "şer" gibi isimleri de telaffuz caiz değildir. Ve "mel'ûn", "lanet", "na'l" vesaireyi telaffuz caiz değildir.

25. İsa Mesih'in bu aleme gelmesinden evvel diyanetimizin adı Veseniyeye idi. Yahudi, Hristiyan, İslamlar bizim diyanetimize zıddiyette bulundular. Acemler de böyle.
26. Âhab mülükümüzden [krallarımızdan] idi. Bizden her birimize, kendisine bir ismi-i mahsus vermemizi emretti. "İlah Âhâb" ve "Ba'lezebub" tesmiye edenler oldu. Şimdi ise bizde ona "Pîrbûb" diyorlar.
27. Bizim "Buhtunnasr"⁴⁷ namında Babil'de bir melikimiz var idi. Acemde "Ahşuperş" ve İstanbul'da "Agrikalus" var idi.
28. Yer ve gök var olmazdan evvel Allah denizler üzerinde mevcut idi. Ve zatıyla tenezzüh etmek üzere yapmış olduğu bir kayık ile denizlerin arasında geziyor idi.
29. Kendisinden bir inciye yarattı ve kırk sene ona hükmetti. Ve sonra inciye kırdı ve ayağıyla tepti.
30. Ne şaşılacak şeydir ki onun o uğultusundan dağlar, gürültüsünden tepeler ve dumanından gökler oldu. Sonra Allah göklere **[s. 18]** çıkıp onları döndürdü ve direksiz tespit etti.
31. Sonra arzı kilitledi. Sonra eline kalemi aldı, bütün halkı yazdı.
32. Sonra zatından, nurundan altı âlihe [altı tanrı] yarattı. Ve bunların yaratılmaları bir insanın bir kandilden diğer kandili yakması gibi oldu.
33. Birinci ilah ikinciye, "Ben yalnız göğü yarattım sen göğeyi çık başka şey yarat." dedi. Bu da çıktı ve güneş oldu, diğerine de böyle dedi. O da çıktı ay oldu. Dördüncü[sü] feleği yarattı. Beşinci[si] sabah yıldızı oldu. Altıncı[sı] boşluğu yani havayı (el-cevv) yarattı.

[Kitap tamam oldu]

⁴⁷ Milâttan önce 605-562 yılları arasında hüküm süren, Yahuda Devleti'ni ortadan kaldırarak Kudüs'ü ve Süleyman Mâbedi'ni yakıp yıkan Bâbil kralıdır. (Naşir)

Mushaf-ı Reş'den Çıkan Kozmogoni

Allah bidayette bir beyaz inci yaratıp bu inciyi Enfer namında halk ettiği kuşun üzerine koydu ve kırk bin yıl onun üzerinde sakin oldu. İlk defa pazar gününü var etti. Ve bu günde Melek Tavus'tan ibaret olan ve hepsinin başı bulunan Azrail namındaki meleği yarattı. Pazartesi günü Şeyh Hasan'dan (Şeyh Adî'nin oğlundan) ibaret olan Melek Derdail'i; ve Salı günü Şeyh Şems'ten ibaret olan melek İsrail'i; Çarşamba günü Şeyh Ebû Bekir'den ibaret olan melek Mikail'i; ve Perşembe günü Secadüddin'den ibaret olan melek Cebrail'i; ve Cuma günü Nasirüddin'den ibaret olan melek Şemrail'i; ve Cumartesi günü Fahrüddin'den ibaret olan melek Nurail'i yarattı. Ve melek Tavus'u cümlesinin üzerine reis yaptı.

Sonra yedi kat göğün ve yerin ve güneş ve ayın suretlerini yaptı. Fahrüddin insan, hayvan, tuyur ve vuhuşu yaratıp onları hırkasının yakasına koydu. Ve melekler ile beraber inciden çıkıp inciyi büyük bir sayha ile bağırdı. İnci derhal yarılıp dört **[s. 19]** parça oldu ve içinden su çıkıp deniz oldu. Ve dünya deliksiz ve deşiksiz yusuvarlak oldu. Ve Allah, "Cebrail- Secadüddin"i bir kuş suretinde yaratıp eliyle salıverdi. Ve yeryüzünün dört köşesini yaydı. Sonra bir sefine yarattı ve bu sefineye binip otuz bin yıl dolaştı. Sonra gelip Laleş'de sakin oldu. Sonra dünyaya bir sayha etti. Derhal taş dondu (seyyal olan dünya tahaccür etti) ve dünya arz olup titremeye başladı. Cebrail, beyaz incinin iki parçasından birini yerin altına ve diğerini semanın kapısına koydu. Ve arz sükunet buldu. Ve güneş ve ayı semaya koydu. Ve beyaz incinin kırıntularından yıldızları yaratıp ziynet için göğe astı. Ve yeryüzünün ziyneti içinde meyveli ağaçları, nebatatı ve dağları yarattı ve müteakiben ferş üzerinde arşı halketti.

Rabb-ı Azîm meleklerle dedi ki: Ey melekler! Ben, Âdem ile Havva'yı yaratacağım ve onları beşer yapacağım ve onlardan; Âdem'in serinden (buradaki ser kelimesinin "surre-göbek/كوبه ك - سرّة" olma ihtimali daha kuvvetlidir) Şehr b Sefer dünyaya gelecek ve ondan yeryüzünde bir millet olacaktır. Ve o milleti, Millet-i Azrail yani Tavus Melek'in milleti takip edecektir ki bu millet "millet-i Yezîdiyye"dir.

Sonra Rab, Şeyh Adî b. Müsâfir'i Şam diyarından Laleş'e gönderdi. Sonra Rab, Karadağ'a inip bağırdı ve otuz bin melek yarattı. Ve bunları üç fırkaya ayırdı. Bunlar kırk bin sene rabbe ubudiyette bulundular. Sonra bunları Tavus Melek'e teslim ile cümlesini gökyüzüne çıkardı. Bilahare Rab Kudüs diyarına indi. Cebrail'e dünyanın dört köşesinden toprak celbetmesini emretti. Cebrail de topraktan başka hava, ateş ve su getirdi. Rab dahi bunların cümlesinden birinci Âdem'i yarattı ve kudretiyle buna ruh verdi. Ve Cebrail'e Âdem'i Firdavs'e idhal etmesini ve ağaçların meyvelerinden yemeğe kendisini me'zun eylemesini emretti, lakin buğday müstesna!...

Yüz sene sonra Tavus Melek, Allah'a, Âdem'in nasıl tekessür ve tezayüd edeceğini ve neslinin nerede olduğunu sordu. Allah kendisine "emir ve tedbiri senin eline teslim ettim." dedi. Melek Tavus gelip Âdem'e buğdaydan yiyip yemediğini sordu. Âdem yemediğini ve çünkü Allah'ın kendisini bundan menetmiş olduğunu söyledi. Melek Tavus, Âdem'e "Ye senin için iyi olur..." dedi. Âdem yedi ve derhal karnı şişti. Tavus Melek kendisini cennetten çıkarıp bıraktı ve kendisi göğe çıktı. Âdem'in muhrec-i esfeli olmadığından karnı sıkıştı. **/[s.20]** Allah bir kuş gönderdi, bu kuş Âdem'i galadı ve kendisine muhrec açtı. Ve Âdem derhal istirahat etti. Cebrail Âdem'den yüz sene gaybubet ettiğinden Âdem bu yüz sene zarfında mahzun olup ağladı. Allah, Cebrail'e Havva'yı yaratmasını emretti. Bu da gelip Âdem'in sol koltuğu altından Havva'yı yarattı.

Gök ve yer var olmazdan evvel Allah denizler üzerinde mevcut idi. Kendisine bir sefine yaparak zâtı zâtıyla tenezzüh için denizlerin arasında seyrediyordu. Kendisinden bir inci yarattı. Ve kırk sene ona hükmetti. Sonra inciye gasp edip ayağıyla tepti. Ne şayan-ı hayrettir ki onun feryadından dağlar ve gürültüsünden tepeler ve dumanından gökler vücut buldu. Sonra Allah göklere çıkıp onları döndürdü ve direksiz tespit etti. Sonra yeryüzünü kilitledi. Sonra eline kalemi alıp hilkatı yazmaya başladı. Sonra zatından ve nurundan bir insanın bir kandilden diğer kandili ikâd etmesi [tutuşturması] gibi altı aliheyi [altı tanrıyı] yarattı. İlah-ı evvel, ilah-ı saniye "Ben yalnız göğü yaratım sen de göğe çık da bir şey yarat" dedi. O da göğe çıkıp güneş oldu.

Diğeri ay oldu. Dördüncü feleki yarattı. Beşinci sabah yıldızı oldu. Altıncı firağı [boşluğu] yani cevva, fezayı yarattı.

Mushaf-ı Reş'de Yezidiyye Tarihi ve Ahkamı

Melek Tavus, Havva'yı Âdem'e terfîk ettikten sonra Tâife-i Yezidiyye için yeryüzüne indi ve kudemadan olan Asurilerden başka olarak Yezidiler'e mahsus padişahlar nasbetti. Nesrûh ki Nasıruddin'dir. Kamuş ki, Melek Fahrüddin'dir. Ve Artimus ki Melek Şemsüddin'dir. Bundan sonra Şabur-ı Evvel ve Şabur-ı Sani namındaki padişahlar kâim olup mülk ve saltanatları yüz elli sene devam etti. Bugüne kadar kâim olan beyleri, Şabur'ların neslindedir. Sevmedikleri ve buğz ettikleri dört padişaktır (?).

İsa Mesih'in bu âleme gelmesinden evvel diyanetleri, "diyanet-i veseniyye" tesmiye olunur idi. Yahudi, Hıristiyan ve ehl-i İslam diyanetlerine zıt hareket ettiler. Acemler dahi bunlar gibi hareket ettiler.

Padişahlarından Âhab bunların hepsine kendisini bir ism-i mahsus ile tesmiye etmelerini emretti. "İlah Âhab", "Baalzebub" denildiği gibi şimdi de aralarında "Pîrbûb" tesmiye olunur.

Babil'de Buhtunnasr namında bir padişahları var idi. Acemde Ahşuipersh ve İstanbul'da Agrikalus namında melikleri var idi.

"Hâsiye" namı, nebiyelerinin ismine benzediğinden bunlara "hass-marul" yemek haramdır. /**[s. 21]** Lûbiya-börülce de haramdır. Mavi renk de haramdır. Yunus Peygamber'e ihtiramen balık yemezler. Peygamberlerinden birinin koyunu olan geyiği de yemezler. Şeyh ve telamizesi [tilmizleri/ öğrencileri] Tavus Melek'e ihtiramen horoz eti yemedikleri gibi, kabak dahi yemezler. Ayakta tebevül haramdır. Oturarak elbise giymek ve helaya girmek ve hamamda yıkanmak haramdır.⁴⁸

⁴⁸ Bunların hamamda yıkanmaları hamamın "beyt-i şeytan" olmasına mebni olsa gerektir. روى الطبرانی وغيره عن ابن عباس مرفوعاً أن الشيطان قال يا رب اجعل لي بيتاً قال بيتك الحمام [Taberâni ve diğeri, İbn Abbas'tan merfuan şöyle rivayet etmişlerdir: "Şeytan, "Ey Rabbim! Bana bir ev kıl.", dedi. Bunun üzerine Allah Teala, "Senin evin hamamdır.", diye buyurdu. (Naşir)]

İlahlarının ismi olan "Şeytan" lafzını telaffuz etmeleri caiz değildir. "Kaytan ve şed ve şer" gibi, bu isme benzeyen kelimeleri de telaffuz caiz değildir. "Melûn, lanet, na'l" vesaireyi de ağza almak caiz değildir.⁴⁹

Mushaf-ı Reş'de Lisan

Bu mushaf hakkında *Kitabu'l Cilve* kadar kıdem iddia olunmayıp Şeyh Adî'den iki yüz sene sonra, yani sekizinci asr-ı hicride yazılmış olduğu rivayet olunuyorsa da bu kitabın dahi bu tarihten çok müteahhir olduğunu keşfetmek güç değildir. Bu kitabın yirmi dördüncü cümlesindeki def-i hâcet edilen yer manasına kullanılmış olan "edep-hane" kelimesi, dünkü Osmanlıların duyduğumuz kelimelerinden biridir.

On yedinci cümlesindeki (امر جبرائيل جلب تراب من اربع زوايا الدنيا) /Tanrı, Cebrail'e dünyanın dört bir tarafından toprak celbetmesini emretti] ibaresinde tamamıyla bir Osmanlı zihniyet-i lisaniyesi hakimdir. Bu ibarede pek yakın bir Türkçemizin şu, (Cebrail'e dünyanın dört köşesinden toprak celb etmesini emretti) sözü adeta Türkçe olarak okunmaktadır.

"Ve lebise'l-libas kuuden" (cümle 24) ibaresi dahi [oturduğu yerde elbise giymek] suretiyle söylenen Türkçe cümlenin aynıdır. Yine bu cümledeki ihtiramen kelimesi kulağa Türkçe gibi aksetmektedir. (Börülce'den bahsedilmesi dahi kitabın yeniliğine ayrı bir delildir. Çünkü zann-ı acizaneme göre bunun şarkımızda [doğu illerimizde] tanınması pek yenidir.

⁴⁹ *Abede-i İblis* nam kitapta (s.19) görüldüğü vecih üzere *Mushaf-ı Reş* terkindeki "reş" kelimesi, Kürt lisanında siyah demek imiş. Bu kitaptaki şeytan kelimesiyle, bu kelime etrafında dolaşan kelimeler ile mel'un, racim, lanet vesaire gibi kelimatın üzerleri bal mumuyla örtülmemiş olmasından dolayı bu kitaba "*Mushaf-ı Reş*" [Kara Kitap] denilmiştir. Bu takdirce *Kitabu'l-Cilve*'ye dahi bu namın verilmesi ihtimal ki -bu kitapta bu türlü kelimeler bulunmadığından- bal mumuyla örtülmemiş; mücella bırakılmış olması sebebiyledir.

Melek Tavus Kimdir ?

Mahlukatın ilki olan ve ilk var edilen Pazar gününde yaratılan **/[s.22]** Azrail olup yedi ilahın reisidir. Ve kendisi evamir-i şifahiye [sözlü emirler] ile Abtavus tarafından millet-i müntahabesini [seçilmiş milletini] kurtarmak için bu âleme gönderilmiştir. Millet-i Yezîdiyye bunun milletidir. Ve Âdemoğullarının tekessür etmeleri hususundaki tedbiri, bu tertip etmiştir. Taife-i Yezîdiyye için yeryüzüne inip bunlara hükümdarlar tayin etmiştir. Âlihe-i seb'anın [yedi ilahın] biri ve birincisi olan Melek Tavus horoz şeklindedir. Şeytan da budur. Ve Yezîdiler'in ilahıdır.

Yezîdiler'in İtikadatı Hakkında *Abede-i İblis* Nam Kitabın Verdiği Malumat

Arz ve sema halk olmazdan halık-ı külli olan Allah, mevcut olup feza-i zulmânî içindeki ebhâr [denizler] üzerinde seyir ve tenezzüh eylerdi. Ahiren bir papağan halk edip kırk sene ona hükmetti. Ba'dehu gazap edip katletmekle yaşından cibâl [dağlar] ve evdiye [vadiler]; enfasından cev [hava], dumanından sema tekevvün eyledi.

Cenab-ı Hak semayı sütun ve imâddan âri olarak tespit ve tahkîm ve kendisi su'üd eyledikten sonra, nur ve cevher-i zatıyesinden olmak üzere şems, kamer, fecr, şafak, sabah yıldızı, nücûm ve derâri-i seb'anın bakıyesinden ibaret olan diğer altı aliheyi halk eyledi. Bunların suret-i hilkaî nar-ı vahidden, şu'a-ı adîdenin intişarı kabilinden olup nefsinden gayri münfekdir [kendisinden ayrı değildir].

Bu vecihle yediye bâliğ olan alihenin içtimayıle kâffe-i melaike halk olunup bunların birincisi "şeytan" mevlasına tekebbür etmekle cehenneme ilka olundu. Yedi bin sene nar-ı cehîmde kalarak efâl-i müfride-i sâbıkasına nedâmetle [eski günahlarına pişmanlık duyarak] bukâ ve gözyaşlarından yedi büyük küp imlâ etti [doldurdu]. Mevlâyı Rahîm, şeytanın nedâmetine, bukasına [ağlamasına] şefkat ederek sîret ve serîretini ıslah ve Firdevs'e irca' ile sair melaikeye tercihen muhabbet eyledi. Melaikenin buna haset ederek ta'n ve teşni'a kıyam eyledikleri vasıl-ı sem'-i ilahi olunca, onları men' ve tel'in ile beraber şeytanı zümre-i ebrara bi'l-idhal riyaset-i melaikeye is'ad için

terfi' ve Melek Tavus tesmiyesiyle zatına karîn kıldı. Yani nârinin it-tihadı gibi ikisi vahid oldu. Gözyaşlarıyla imla eylediği küpler Şeyh Adî'nin rûy-ı arzdan rücu'una kadar nar-ı cehîmi itfâ için cehen-nemde mahfuzdur. Alihe-i seb'a yek diğerinden müştakk olarak bil-cümle hayvanatı ve bilahare Âdem ve Havva'yı halk ettiler. Zürriyet-leri on bin sene devam ve tekessür ettikten sonra munkarız oldu [sona erdi]. Ruy-ı arzda cinden gayri kimse kalmadı. Ba'dehu beş defa ayn-ı surette **[s. 23]** Âdem ve Havva'yı halk ve zürriyetleri evvel ve-cihle devam ve tekessür ederek bilahare yine munkarız olmuştur.

Nihayet şimdiki beşerde ceddi olan Âdem halk ve cennette ik'âd [iskan] edildikten sonra Melek Tavus müttehid ve gayr-i münfeki olan ilaha hitaben, "Îmâr-ı arz için Âdem'i halk ettik, halbuki o Firdevs'te lem yezel; Arz ise hâlîdir [boştur]." diyerek Âdem'in arza lüzum-ı ten-zilini ima etmekle re'yi bi't-tasvîb dilediğini işlemeğe me'zun kılındı. O da gidip Âdem'i, taraf-ı ilahiden menedilmiş olduğu semer-i ma'lumdan ekletmeğe teşvik ederek akibet-i cennetten tardına sebep oldu. Ve ba'dehu adlâ'ından Havva'yı halk ile ona refik edildi.

Âdem ve Havva'dan yüz kırk dört veled-i tev'em [ikiz çocuk] tevel-lüd ederek yekdiğerine tervic edilmek suretiyle zürriyetleri tekessür etmiş ise de Taife-i Yezîdiyye işbu evlattan olmayıp taraf-ı ilahiden bir u'cûbe-i hilkat olarak Âdem'e bahş olunan diğerk bir veledendir ki onun ismi Şehid bin Cabbar'dır. Binaenaleyh Taife-i Yezîdiyye, evlad-ı Âdem ve Havva ile ihtilat ve yekdiğeriyle mübâlât etmezler. "Cabbar testi manasına olan "cerre"den müştakk ve yahut ğalat olup Şehid bin Cabbar'ın vech-i hilkati Yezîdilerce vech-i âti üzere itikad olunur."

Âdem ve Havva beyninde evlâd validen mi? valideden mi? hâdis olur diye tekevvün eden bir mübâhese münazaaya munkalib olunca, Cibril nazil olup fasl-ı muddea için Âdem ve Havva'nın cebinlerinden birer miktar kanın birer testi içine akıtılmasını tavsiye etmekle mu-cibince hareket etmişler, ba'de zaman testi içindeki Âdem'in kanın-dan bir veled-i zükûr ve diğerk testideki Havva'nın kanından sinek gibi birtakım haşerat ve müzebât hâdis olduğu görölünce münazaa ve esas-ı da'va hall ve fasl edilmiş imiş. U'cûbe-i mahz olan veled testiye mensub olmak itibariyle Şehid bin Cabbar tesmiye edilmiş ve bi'ttabi eşi bulunmadığından Melek Tavus tarafından ba's olunan bir huriye-

i cinân ile tezvic edilerek Yezîdiler bu sülaleden zuhur etmiştir. Şehid bin Cabbar'ın birinci oğlu Yezdan, hafid-i Nuh olup "Melek Sâlim" diye med'uvdur. Onun da birinci oğlu Merc Miran'dır ki "Ebu'l-Yezîdiyye"dir.

Evlad-ı Havva cedleri olan Âdem'i cennetten ihraç eden Melek Tâvus'u tekrîm ve ma'bûd ittihaz etmelerinden dolayı Yezîdileri mekruh addederler.

Tufan: Hz. Nuh, tufanın takribini hissedince bir sefine inşa ile kavm-i tâhirini irkâb eylediği gibi, gemiye kâffe-i vuhuş ve hayvanatın birer nev'ini dahi almış idi. Sefine **[s. 24]** Cebel-i Sincar hizasından mürur ederken bir ağaca çarparak bir rahne [delik] açıldığından bunu tıkayıp gemiyi selâmete çıkarmak hususunda muztar olan Nuh, gemide bulunan bir hayyenin [yılanın] talep ve müracaatı üzerine bilahare nesl-i beşerin kanından tağaddi [gıdalanma] ve istifade etmek şartıyla- kuyruğunu açılan rahneye koyup tıkamasına müsaade etmiş idi. Ba'de'l-tufân, hayyenin zürriyeti tekessür ederek mukavele iktizasınca ben-i beşeri iz'âc etmekte bulunduğundan, Hazret-i Nuh bu hayyeyi [yılanı] ateşe ilkâ ile ihrâk etmiş ve şart-ı mukaveleyi nesl-i beşeri ızrâr etmeyecek surette icrâ etmek için muhterek hayyenin rimadında [küllerinde] berâğîs denilen pireler hâdis olmuştur.

Hazret-i Şeyh Abdülkadir Geylanî, Hasan Basrî emsâli kibâr evilyâullahı dahi Şeyh Adî'ye gelinceye kadar bu vecihle yekvücut addederek alâ tariki't-tenâsüh mertebe-i uluhiyete ı'sâd ile te'abbud ederler. Büyücü olarak iddiâyı nispet ettikleri Yezîd bin Muaviye'yi, Hazret-i Mesih bin Meryem ile yekvücut addederler. Kendilerine "Veseniyyun" itlâk edilirken Yezîd bin Muaviye'den sonra "Yezîdî" nâm ve unvanını iktisap eylediklerini iddia ederler. Esasen Melek Tâvus "şeytan" olan Yezîd bin Muaviye, kavm-i tâhirini tarik-i selâmete îsâl için suret-i beşerde nâzil olarak Hasaneyn Efendilerimize galebe ettikten sonra Şam'da üç yüz sene mu'ammer olmuş, luğat-ı Arabiye ile ta'lim ve kıraati izn-i hassa tâbi' kılarak sair 'amme-i nâsı teallüm ve kıraâtden men', kütüb-i Arabiyeyi cem' ile kâmilan ihrâk etmiş; ba'dehu eflâka suûd eylediğinden ehl-i İslâm kesb-i kuvvet ve miknet ve kavm-i Yezîdî düçâr-ı nikbet ve felâket olmuştur. Ba'de-zaman düçâr-ı teşevvüş olan emr-i diyâneti ihyâ için Yezîd bin Muaviye -alâ-

tariki't-tenâsüh- Şeyh Adî bin Müsâfir nam şeklinde bi-tekrar nazil olarak Laleş mevkiinde ma'bed-i nasârayı zabt ve Kabe-i diyâneti it-tihaz ile bir müddet orada ârâm ve ikâmet etmiş ve takviye-i cins ve itikâd-ı Yezîdiyye'ye muvaffak olmuştur. Tenasüh bilâ-inkitâ' mütevâli olduğundan Şeyh Adî'nin mükerreren zuhur ve nüzulü muntazardır. Yine bu kitapta Yezîdiler'e dâir ber-vech-i âti ma'lumât vardır:

Yezîdiler umur-ı diniye ve dünyeviyede bir takım merâtib ve ak-sama tabidirler: Mirler, ihtiyarlar, pirlar, şeyhler, köçekler, kavvallar, fakirler, müridler.

[1] Mirler bir sülâleye mensup olup evlatları da mirden başka bir şey olamazlar. Silsile-i neseplerini Şeyh Adî bin Müsâfir ve hatta Yezîd bin Muaviye'ye nispet ederler. Yek diğetine ve Şeyh /[s. 25] Abdülkadir Geylanî'ye mensubiyetine zahib oldukları yalnız bir famil-yaya kız verip onlardan da alırlar. Hariçten yani diğer Yezîdî hâvas ve avâmından kız alıp vermek suretiyle izdivâc etmezler. Umur-ı diniye ve cismaniyede mirler hükümferma olup ekber ve irşatları mîru'l-ümera olmakla kâffe-i ahvâl ve efâlde bilcümle mu'âmelatta onun hükmü nafızdır. Bu kitapta ihtiyarlar ve sairenin vezâifi ve bunların oruç ve namazları Melek Tâvus'u ve Şeyh Adî'nin kabrini ziyaretleri ve izdivaçları ve doğan çocuklarını vaftiz etmeleri ve saire hakkında kıymetli malumat vardır.

Şeyh Adî bin Müsâfir'in Kabri Yıkıldı Mı?

Makrizî, *es-Sülûk li Mağrifeti Düveli'l Mülûk*'ünde 817 (senesi) vuku'âtı meyânında diyor ki: "Bu tarihte Kürtlerin memleketlerinde olan Hakkârî (Hakkar) dağında kâin Şeyh Adî'nin kabri yakıldı ki bu zat, Şeyh Adî b. Müsâfir el-Hakkârî'dir. "Hakkar" kelimesindeki (kâf) teşdid ile telaffuz olunur. Meşâyih-i sufiyeden birçok zevât ile musâhabet edip bilahare Kürdlerden (Hakkariye) tâifesinin dağlarında sakin oldu ve burada zâviye binâ etti. O havalide bulunanların cümlesi kendisine meyletti ve salâh-ı fevkaladesine müncezib olarak hasen itikatlarını hadden hârice çıkardılar. Doksan yaşında olduğu halde (555) veya (557) de vefat ile bina etmiş olduğu zaviyesine defnedildi. Adeviyye namıyla maruf olan ve pek kesretli bulunan zümresi kabrinin başına toplandılar. Ve bu kabri kible ittihaz ile necât-ı

uhrevilerini buraya rabt ettiler. Ve bu kabir belli başlı ziyaretgâhlarından biri olup her taraftan buraya ziyaretçiler gelmeye başladı. Şeyh Adî'nin etbaı bu kabrin yanındaki zaviyede ikametle Şeyh Adî'nin mesleğini takip ediyor ve bunlarda halkın mazhar-ı ihtiramı oluyor idiler. Bir müddet geçtikten sonra Şeyh Adî'nin etbaı arasında bu zat hakkında gulûv ve mübalağa çoğalmaya başladı. Kendilerine rızık veren Şeyh Adî olduğuna kanaat getirerek "Şeyh Adî'den gelmeyen rızık kabul etmeyiz." diyecek kadar ileri gittiler.⁵⁰ Ve Şeyh Adî'nin Allah ile beraber oturup ekmek ve soğan **[s. 26]** yediklerini söylüyorlar idi⁵¹. Beş vakit namazı terk ile Şeyh Adî'nin bunlardan namazı kaldırdığı zehâbında bulunmağa başladılar. Zinayı dahi istibâha ediyorlar idi. Şeyh Adî'nin Hasan Bevvab namında hârimî hakkında bir efsane söylemeye başladılar. Şöyle ki Şeyh Adî, vefat edeceği vakit bu Hasan Bevvab'a arkasını kendi arkasına vermesini emretmiş ve kendi neslinin bu hareketle Hasan Bevvab'ın sulbüne intikal ettiğini söylemiş ve kendi zürriyetini Hasan Bevvab'a bahşetmiştir. Binaenaleyh bilâ-veled vefat eden Şeyh Adî'den sonra, Şeyh Adî'nin zürriyeti olmak üzere bu Hasan Bevvab'ın evlât ve ahfâdına Adeviler fevkalade hürmet etmeye başladılar. Ve hatta Şeyh Hasan'ın zürriyetinden olan erkeklerle kendi kızlarını takdim etmeyi Allah Teâla'ya takarrübe vesile ittihâz ediyorlar idi. Bu türlü şenâ'atları haddi tecavüz edince İran fukahâsından ve Şâfi mezhebi mensuplarından Celaledin Muhammed

⁵⁰ Şeyh Adî tekkesinde bulunan bir yazma kitapta: [وانا لديان العادل و حاكم الارض وانا] هو الذى تعبدنى الناس فى مجدى يأتوا لى و يبو سوار رجلي و انا الذى جعل آدم ان يسكن الفردوس ونمرود يسكن نار مشتعلة وانا الذى له قال رب السماء انت الحاكم العادل و حاكم الارض و انا عادى الشامى ابن مسافر ان الرحمن الرحيم اعطانى اسماء العرش السموى والكبرى والسبعة و الارض فى سرى معرفتى ما يوجد له غيرى هذه الاشياء خادمة لقوتى] ibareleri bulunduğu doktor Rudolf Frank söylüyor ki, bu bozuk ibarelerin manası Şeyh Adî namına i'lân-ı ulûhiyettir.

⁵¹ Eğer bir soğanı ayak altında ezsen veyahut bir kara kelbi vursan ol an he-man ol Müslümanı katl ederler. (Evliya Çelebi seyahatnamesi cilt 5, sayfa 7-8) [Bunların diyarında bir kelbe seng-sar etsen (taş atsan) ol ân ol âdeme âmân ü zaman vermeyip katl ederler... Bir âdem bu kavmin önünde bir baş soğanı yumruk ile ezse ol âdem başın ezip katl ederler. (Evliya Çelebi, *Seyehatname*, (nşr. Mustafa Nihat Özön- Nijat Özön), İstanbul 2004: 397- 98. (Naşir)]

bin İzzeddin Yusuf el-Hulvânî namındaki zat kıyam ile ümerayı bunların aleyhine davet etti. Cezire-i İbn-i Ömer⁵² hükümdarı Emir İzzeddin el-Buhtî ve Sindiye Kürtlerinden bir çok kimseler ile beraber Şezâş (شزاش) hükümdarı Emir Tevekkel el-Kürdî bu davete icabet ettiler. Ve Hasankeyf hükümdarı dahi bunlara muaveneten asker gönderdi ve Emir Şemseddin Muhammed el-Çardaklı dahi bunlara iltihâk etti. Bu azim kuvvetle Hakkar dağına gittiler ve Şeyh Adî'nin etbaından pek çok kimseleri katlettiler ki bu tarihte Şeyh Adî'nin etba'ı Kürtler arasında "Sohbetiyye"⁵³ namında maruf idiler. Bunlardan bir çoklarını dahi esir aldılar. Bundan sonra Şeyh Adî'nin kabrini yıkmak için kabrin bulunduğu Şiralık⁵⁴ köyüne gelip kabrin üzerinde bulunan kubbeyi yıktılar ve kabri kazıp çıkardıkları kemikleri Sohbetiyye'den esir etmiş oldukları kimselerin gözleri önünde ihrâk ediyor ve bunlara "Hakkında iddiây-ı uluhiyet ettiğiniz kimsenin kemiklerini bakın nasıl yakıyor. İşte bizi bu işten men'ê kâdir olamıyor." diyorlar idi. /[s. 27]

Yağma ettikleri bir çok eşya ile bunlar avdet ettikten sonra Sohbetiyye [mensupları] toplanarak kubbeyi yeni baştan yaptılar ve âdet-i kadîmelerini icraya başladılar. Ve kendilerinin başına felâketler getirmiş olan mezkur fakihden dolayı bütün fakihlere adavet ile her nerede bir fakih elde ederlerse katleder oldular.

Yezîdîlere Dâir Bir Fetva

Sahaflar çarşısında kitapçı İsmail Efendi'nin dükkanında gördüğüm bir mecmua dâhilinde Mevlana Salih (?) tarafından Yezîdîler

⁵² Başlangıçta Cezîre adıyla anılan şehir, daha sonra Cezîre-i İbn Ömer adını aldı. Şehrin bu adı almasıyla ilgili olarak kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. Buna göre Irâk-ı Arab ve Irâk-ı Acem Emîri Yûsuf b. Ömer'e, Musul'a bağlı Berkaîd beldesinden Abdülazîz b. Ömer'e, Maaddiler'den Beni Ömer kabilesine veya Hasan b. Ömer b. Hattâb et-Tağlibî'ye nisbetle şehir bu adı almıştır (Detaylı bilgi için bkz. Ramazan Şeşen, "Cezîre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 7 (Ankara: TDV Yayınları, 1993): 509-511. (Naşir)

⁵³ Başlangıçta Adeviyye tarikatı olarak anılan sufi oluşum daha sonra "Sohbetiyye" şeklinde isimlendirilmiştir (Naşir).

⁵⁴ Başka kitaplarda bu köye Laleş deniliyor.

hakkında verilmiş bir fetva sureti mevcut idi. Muhtevi olduğu malumat mühim olmakla aslıyla beraber buraya tercümesini derç ediyoruz:

"Yezîdiyye taifesinin mezhebi ve bunların gerek kendilerinin gerek ellerindeki mallarının hükmü şer'îyesi hakkında birkaç söz söyleyelim: Malum ola ki bunlar küfür ve dalâli mûcib akâid-i batıla üzerende müttefikler. Kur'ân'ı ve şeriatı inkâr ile bunların yalan olduğuna ve inanılacak ve mucibince amel edilecek sözlerin Şeyh Fahr'ın hezeyanları bulunduğu kaidirler. Bundan dolayı ulemâ-ı İslâm'a buğz ve adavetleri vardır. Müteaddit vakalar ile sâbit olduğu üzere ulemâ-i dinden ele geçirdikleri kimseleri gayet fecî' bir surette öldürürler. Ve ellerine düşen İslâm kitaplarını parçalar ve üzerine tebevül ve tegavvut ederler. Bunların bu halleri herkesin malumudur.

İtimat ettiğim bir zat, iki tarafın rızasıyla, bunlarca zinanın helal olduğunu Şeyh Adî'ye nisbet ettikleri *Kitâbu'l-Cilve*'de gördüğünü söyledi.

Bunlar Şeyh Adî'yi, Resulullah'a (a.s.) kat kat tafdil ederler ve hatta aralarında münasebet yoktur, derler. Ve Allah Teâla'yı ekl, şurb, kuud vesaire gibi sıfât-ı ecsâm ile tavsif ederler. Allah'ın ve Resulullah'ın, Şeyh Adî'ye karşı tezellül izhar ettiklerini ve Şeyh Adî'nin bunların kendisine gelip gitmelerinden bıktığını hikâye ederler. Zevce ve kız karındaş ve sair kadınlarını şeyhlerine ram ederler ve bunu ibadet addederler. Ve namaz ve oruçta fayda olmadığını ve bunların terkinde bir beis bulunmayıp bunların farz bulunmadığını ve yalnız kalp temizliği lazım olduğunu söylerler.

Laleş'i Kabe'den efdal addederler. Ve Laleş'i ziyarete muktedir olan kimse için Kabe'yi ziyaretten bir fayda hâsıl olmayacağını itikat ederler. Laleş vesaire gibi **[s. 28]** kendilerinin mukaddes addettikleri yerlere ve hususiyle Şeyh Adî'nin bayrağına secde ile buna secde etmeyen kimsenin küfrüne kail olurlar. Ve Şeyh Adî'nin kıyamet gününde ümmetini bir tabağa koyup, Allah'a ve meleklerle rağmen başı üzerinde cennete götüreceğini söylerler. Bu söylediklerim onların çirkin olan akvâl ve efallerinden bazılarıdır. Bunların, şayan-ı itimat olan

kimselerden ber-vech-i âtî [aşağıdaki gibi] üç fırka olduklarını duydum.

(1) Adî b. Müsâfir'e uluhiyet isnat edenler,

(2) Adî b. Müsâfir ile Allah uluhiyeti aralarında taksim ile "Gök-yüzü Allah'ın ve yeryüzü Şeyh Adî'nin elidedir." diyenler,

(3) Şeyh Adî, Allah ve Allah'ın şeriki değil ise de "Allah'ın indinde büyük vezir menzilesinde olup Allah onun reyinden dışarı çıkamaz." diyenler,

Benim tahkik ve istikrâma [etrafıca bilgi edinmeme] göre, bunların asıl mezhepleri hulule kail olmaktır. Bundan dolayı Hıristiyanları severler ve bazı itikâdât-ı nasrâniyyeyi tasvib ederler. Bu zikrettiğimiz mevâddın [maddelerin] kâffesi küfrün en şeni' ve en çirkini olduğunda şüphe yoktur. Şu halde *Kitâbu'l-Müttefik ve'l-Muhtelif*'den naklolunduğu vecih üzere mezheb-i Malik'e göre bir beldede ahkâm-ı küfür zâhir olunca oranın dâr-ı harb olması kavline nazaran bunlar kefare-i asliyeden olmuş olurlar ki Şâfiî ve Ahmed bin Hanbel'in mezhebi de budur. Bu cins keferenin mallarının ganimet olacağına da, bu imamların ittifakları vardır. *Câmi'i Sağir*'de Ebû Hanife'den bu türlü keferenin birinci batnının mürted olup ikinci batnının kefare-i asliyeden ma'dud olacakları veya babalarının irtidatlarına ilhâken ikinci batnın da mürted itibâr olunarak bu itibarın karnen ba'de karnin [asır be-asır] muteber olacağı mervidir. Bunları tekfir etmeyenler ya hallerine tamamıyla âgâh olmadıkları veya esbâb-ı küfür ile imanı tefrik etmedikleri veya bunlardan bir korkuları olduğu için tekfir etmezler.

Malum ola ki bunlar, izhâr-ı İslâm ile takıyyeten şehâdet getirirler, fakat buna itibar olunmaz. Çünkü mürtedin tövbesi ve kâfirin İslâm'a gelmesi, kelime-i şahadetle beraber din-i İslâm'a muhalif olan her dinden teberri ile meşruttur. Ben zannederim ki bunlar, cebr olunup türlü türlü tazyik altına alınsalar dahi Adî, Yezîd ve Lâleş vesaire gibi şeyhleri ve mezarlarından vazgeçmezler.

Binaenaleyh bunlardan kız alıp vermek ve zebihalarını [kestikleri hayvanların etini] ekletmek ve dar-ı İslâm'da cizye alarak kendilerini takrir eylemek şüphesiz haramdır. Ve kesb-i miknet ettikleri [güç-

kuvvet kazandıkları] vakit kendileriyle mukatele eylemek ve emsâli ahkam-ı mahsusa onlar hakkında dahi cari olmak lazımdır. **/[s. 29]**

Ellerinde bulunan emvalin hükmüne gelince; bunları kefare-i asliyeden addeder isek malları iğtinâm olunur [ganimet olarak alınır]. Eğer mürted olduklarına kail olursak tevârüs câri olamayacağından hem kendilerinin ve hem vefatlarıyla çocuklarına intikal etmiş olanların malları alınır. Bunların ellerinde bulunan emvaldeki tasarrufları mal-ı zâyideki veya feydeki tasarruf gibi addolunur ki bunların sahiplerine reddi lazımdır.

Kitaplarda "mürtedin malı tevkif olunur" sözü var ise de bu söz müslim iken irtidad eden kimseler hakkındadır ki, hal-i İslâmında elinde bulunan malı tövbe edinceye kadar tevkif olunur.

"Bunların çocuklarının müslim olduklarına hüküm edileceği ve binaenaleyh bunların malları mevkuf olmak lazım geleceği" söylenilecek olursa, bu hükmün mercuh olup sahib-i ravza tarafından tezyif olunmuş olduğu ileri sürülür."

Buradan nihayete kadar münâzârât-ı fakihe olmakla tercümesinden sarf-ı nazar eyledik. (İstanbul 15 Mayıs 1926. Darülfunun İlahiyat Fakültesi Kelam Tarihi Müderrisi: Mehmed Şerefeddin)⁵⁵

Zeyl

/[s. 32] Yezidiler'e dair olan yazılarımızı itmam ettikten sonra Köprülü Mehmed Paşa Kütüphanesi'nde (1617) numaralı mecmu'a dahilinde, İbn Cemil namında bir zat tarafından yazılmış olan *er-Redd ale'r-Râfizeti ve'l-Yezidiyyeti'l-Muhalifîn li'l-Milleti'l-İslamiyyeti'l-Muhammediyye*⁵⁶ nam kitâb-ı manzur âcizanemiz oldu.

⁵⁵ Müellif, yukarıda tercümesini verdiği fetvanın Arapça metnini burada (s. 29-32) vermiştir (Naşir).

⁵⁶ Ebu Firas Ubeydullah b. Şibl, *er-Redd ale'r-Revafıza ve'l-Yezidiyyeti'l-Muhalifeyn li'l-Milleti'l-İslamiyyeti'l-Muhammediyyeti*, Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, 34 Fa 1617/2, vr.49- 124 (Naşir).

Kendisinin Fırat nevahisi ahalisinden olduğunu bu kitabın mu-kaddimesinden öğrendiğimiz müellif Ebû Firâs Ubeydullah ibn Ce-mil, bu kitâbın sebab-i telif ve münkasım olduğu bapları yine mu-kaddimedede ber-vech-i zir [aşağıdaki gibi] beyan ediyor:

"Suleha-i Ehl-i Sünnet'ten bir cemaat menşe ve mahall-i terbiyem olmakla nisbet edildiğim yer olan Fırat nevahisinde nezdime gelerek bu havalide yek diğerine zıt iki mezhebin intişâr etmekte olduğunu haber verdiler. Bunlardan biri "Râfıza ve Zeydiyye", diğeri de "Ade-viyye ve Yezîdiyye" idi. Bu zatlar, bu iki mezhebin nâşirleri tarafından ilkâ olunan şübhelerin Ehl-i Sünnet /**[s. 33]** akaidini tağayyür etmek tehlikesi karşısında kaldıklarını ifade ile esna-i mübahesede bunlar tarafından ilkâ olunan şüpheleri red için bir kitap yazmamı teklif et-meleriyle bu kitâbı yazdım ve beş bâba taksim ettim ki birinci bâb Kur'an-ı mecidin tafdilini ve ikinci bâb hülefâ-i râşidinin fezailini ca-midir. Üçüncü bâb, Râfizilerin; dördüncü bâb Yezîdiler'in reddini muhtevidir. Beşinci bâb dahi hülefâ-i râşidin tarafından rivayet olu-nan ve Sahih-i Buhari'de mevcut olan kırk hadisi hâvidir.

Şunu derhâl arz edeyim ki, Yezîd'in reddine tahsis etmiş olduğu dördüncü bâbda görüldüğü vech üzere Yezîdiler ile bizzat temas et-miş olan müellif İbn Cemil, ümit edildiği kadar tafsilât vermiyor.

Yalnız yukarıda İbn Teymiyye'den naklettiğimiz vecih üzere bun-ların Yezîd bin Muaviye'ye mensub olduklarını bu kitaptan sûret-i kat'iyede öğreniyoruz. Bir de bunların "Heyt"⁵⁷ ve "Kisat"a (?)⁵⁸ dâiler gönderdiklerini ve buralardaki ahalinin bir kısmını kendi mezheble-rine idhâl etmiş olduklarını görüyoruz.

Bu kitapta Yezîdilere dâir yegâne öğrendiğimiz kâide-i mezhep, bunların Kur'andaki hareke ve noktaları da Kur'andan addetmeleri-dir. Bundan başka Yezîd'i sevmeyenlerin kanını helal gördüklerini ve

⁵⁷ Fırat üzerinde kain bir beldedir.

⁵⁸ Bu kelime Kıysat olmak lazımdır ki Heyt'ten dört mil mesafede kain köylere verilen "Kebîse / (كبيسه)" isminin cem'idir.

umumi imamların arkalarında namaz kılmadıklarını dahi öğreniyoruz.⁵⁹ Şunu da ilave edeyim ki müellif İbn Cemil bunları idlâl eden şahsın Hasan bin Adî olduğu söylemekte olduğundan kendisinin Hasan bin Adî'den daha sonra yaşamış olduğu anlaşılacakla beraber bunların *Kitābu'l-Cilve*'lerinden bahsetmemiş olması yukarıdaki tahminimiz vech üzere bu kitâbın sonradan yazılarak Şeyh Adî'ye isnâd edilmiş olduğunu gösteriyor.⁶⁰ **[s. 34]**

"*er-Redd 'ale'r-Râfıza ve'l-Yezîdiyye*"nin Mukaddimesi ve "*er-Redd 'ale'r-Râfıza ve'l-Yezîdiyye*"nin Yezîdiler'in Reddine Mahsus Olan Dördüncü Bâbı⁶¹

[s. 35] Kütphane-i Umûmi'de 3750 numaralı kitap derununda [Vaiz Ahmed?] Gazzâlî tarafından Şeyh Adî b. Müsâfir'e hitaben yazılmış bir mektup sureti mevcuttur ki bu mektubun bir aynını evvelce sahaflar çarşısındaki Kitapçı Mahmud Efendi'nin dükkanında bir mecmua dahilinde dahi görmüş idik. Bu mektup, Gazzâlî tarafından Şeyh Adî b. Müsâfir'in talebi üzerine yazılmış olup muhtevası vaazu nasihatle beraber mücmelen itikadı bildiren maddelerdir. Bu mektup Gazzâlî'nin Şeyh Adî b. Müsâfir ile dini kardeşlik akdetmiş olduğunun vesikası olmakla beraber vaazu nasihat hususunda kemal-i sa-

⁵⁹ Muhaddislerden bazıları, (لا تسافروا بالقرآن الى ارض العدو) [Kur'an sayfeleri ile düşman diyarına yolculuk etmeyiniz...] hadis-i şerifiyle istidlal ederek Kur'an'ın kağıt ve mürekkebinin Kur'an'dan addederler ki bunların da hareke ve noktayı Kur'an'dan addetmeleri bu cins mübalağalar meyanına idhal olunabilir.

⁶⁰ Köprülü Mehmet Paşa Kütüphanesinde mevcut olduğunu söylediğimiz bu kitabın (725)'de yazılmış olduğundan müellif İbn Cemil'in bu tarihten evvel ve Hasan bin Adî'den sonra yaşamış/ [s.34] olduğu anlaşılacakla beraber kitabın müellif asrında yazılmış olması ihtimali nazar-ı itbara alınırsa nihayet kendisinin bu tarihte ber-hayat olduğu zannolunabilir ki şu halde *Kitābu'l-Cilve* bu tarihten sonra yazılmış olur. (818) vukuatı meyanında Şeyh Adî'nin yakılan kabrinden bahseden Makrîzî'nin dahi bu kitaptan bahsetmemiş olması bu kitabın bu tarihten de sonra yazılmış olmasını gösterir.

⁶¹ Burada müellif, s. 32 ve 33'de tercümesini verdiği "*er-Redd 'ale'r-Râfıza ve'l-Yezîdiyye*" adlı esrin Arapça mukaddimesini, sonra da bu eserin Yezîdilerle alakalı dördüncü babının giriş kısmının Arapça metnini vermiştir. Bu kısmı yeniden tercüme etmeye gerek duymadık. (Naşir)

mimiyet ve büyük bir tevazu ile ânât-ı ruhiye ve siyer-i ahlâkisini misal getirmiş olduğundan bu en büyük ahlak adamının tezhîb ve ruhiyesine dair kendi lisanıyla mühim malumatı muhtevidir. Gerçi bu mektubun mukaddimesinde Gazzâlî'nin Şeyh Adî b. Müsâfir'i hüsnü sîret sahibi bir imam-ı zâhid olmak suretiyle tavsifi ve evkât-ı icabette duadan kendisini unutmamasını niyazı, Şeyh Adî'nin zamanındaki hüsn-ü sîretini göstermek itibarıyla hâiz-i ehemmiyet ise de daha ziyade en ince noktalara kadar Gazzâlî'nin ruhi nakliyatını ara-i itibarıyla mühim olduğundan başka bir zaman Gazzâlî'ye dair yazı yazmak fırsatına nail olacak olursak şimdiye kadar Gazzâlî'ye dair yazılmış eserlerde manzurumuz olmayan bu mühim mektubu dercedeceğimizi ümit ederiz.

İLAVE⁶²

Mecmuamızın geçen nüshasında (üçüncü sayı) Yezîdiler namında bir tetebbuamız var idi. Darülfünun Kütüphanesinde bulunan Halis Efendi merhumun kitapları meyanında Mardinli Abdüsselam Efendi tarafından son asırda yazılmış olan *Ümmü'l-İber*⁶³ namındaki *Mardin Tarihi*'nde bunlara dair verilen malumatın bir kısmını başka bir kitapta görmediğimiz gibi, eserin sahibi olan zatın Yezîdiler ile hemcivar olan Mardin ahalisinden olması dahi kitaba ayrıca bir ehemmiyet celb edebileceğinden bu kitabın bunlara dair vermekte olduğu malumatı geçen nüshadaki Yezîdiler namındaki makalemize ilaveten bervech zir aynen dercediyoruz:

«Yezîdiye denilen taife Emeviler zamanında Şam'da zuhur etmiştir ki (Halidiyye, Dünbüliyye (?), Mahmudiyye, Tasiniyye, Pespaniyye, Küşağıyye) namlarını taşımakta idilerse de şimdi Müsesân, Şarkıyan, Sincariyye vesair namlar ile yad edilirler. Bunlar Şam'da zuhur ettik-

⁶² Bu kısım, İstanbul: Dârülfünun İlähiyat Fakültesi, Teşrinisani 1926. Dârülfünun İlähiyat Fakültesi Mecmuası [DİFM], cilt: I, sayı: 4, sayfa: 273-275 sayfaları arasında neşredilmiştir (Naşir).

⁶³ Bkz. Abdüsselam b. Ömer b. Muhammed, *Tarihu Mardin: min Kitabi Ümmi'l-İber*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, (Beyrut: Darü'l-Muktebes, 2014/1435): 204 s.

ten sonra kendi vatanlarına avdetle mezheplerini izhar ettiler. Kendilerini Adî bin Müsâfir'in müridlerinden addederler ki bu Adî bin Müsâfir hulefâ-i Mervaniyye ailesindedir. Fi'l hakika Adî bin Müsâfir, Beni Ümeyye hanedanına mensuptur. Kütüb-i Semaviye'yi inkar ederler ve şeriatları tanımazlar. Kütüb-i Semaviye'nin nizam-ı âlem namına insanlar tarafından yazılmış olduğunu iddia ederler. Ve bundan dolayı din âlimlerine ve dini kitaplara buğzederler. [Cülû-cimin ve lamın dammiyle]⁶⁴ namındaki kitaplarını Şeyh Adî bin Müsâfir'e isnad ederler. Halbuki bu zat böyle bir eser yazmaktan çok münezzehtir. Bu kitap kendilerine **[s. 274]** şarabı ve tarafeynin rızasıyla olduğu surette zinayı tahlil etmektedir [helal kılmaktadır]. Ve bu kitapta Yezîdiler'e namaz ve oruç tahrim edilmiş ve yalnız kalbin tahareti tavsiye kılınmıştır. Hac dahi bunlara haramdır. Bunların "fukara (fakirler)" tesmiye eyledikleri ve Şeyh Adî bin Müsâfir'in biraderi Berekat bin Müsâfir'in neslinden olduklarını iddia ettikleri şeyhleri vardır ki, bunlara kendi zevcelerini teslim ederler ve bunlardan kendilerine çocuk gelmesine müntazır olurlar. Ve bu hal kendileri için büyük bir şeref teşkil eder.

Allah-u Teâlâyı yemek, içmek, uyumak vesaire ile tavsif ederler. Bunların mezhepleri Hulûliyye⁶⁵ mezhebine müşabihtir. Hristiyanlar'a muhabbetleri vardır. Ve bunların bazı itikadlarını istihsân ederler. Zahiren müslüman görünürler. Ve şer ve fitne defî zamanında kelime-i şahadet getirmelerine cevaz verirler.

Şeyh Adî'yi peygamberlere tafdil ederler. Ve Cenab-ı Hakk'ın ve Peygamberimizin Şeyh Adî'nin huzurunda tezellül ettiklerini ve bunların kendisine gelip gitmelerinden usanarak kendilerini Şeyh Adî'nin istiskâl ettiğini hikaye ederler. Ve İblis'i meleklerle takdim ederler ve İblis hakkında fena söz söyleyeni tekfir ederler. Ve Yezîd bin Muaviye'yi peygamberlere tercih ve takdim ederler. Hasan ve Hüseyin'i

⁶⁴ Biz geçen nüshadaki makalemizde şimdiye kadar bu babta yazılmış olan asarda ittibaen bu (cülû) kelimesini Arapça cilve suretiyle yazmış ve bu kitaba bu namın verilmesi hakkında bir ufak mütalaada dahi bulunmamış idik. (İlahiyat Mecmuası sayı.4, s. 18)

⁶⁵ Hulûl, ilâhî zâtın veya sıfatların yaratıklardan birine veya tamamına intikal edip onlarla birleşmesi anlamında bir terim olup, bunu kabul edenlere Hulûliyye denilmektedir (Naşir).

(r.anhüma) ve bunların evlâd ve ehfâdını ve ulemayı sevmezler. TARIKAT şeyhlerini ve Sufiyye'ye mensub olanları severler. Kendilerince şerîf addettikleri mahallere ve eşhasa secde ederler. Yezidiyye ber vech ati [aşağıdaki gibi] dört firkadır:

- (i) Şeyh Adî'yi Yezid'e tafdil edenler,
- (ii) Yezid'i Şeyh Adî'ye tafdil edenler,
- (iii) "Şeyh Adî, Allah'tır." diyenler,
- (iv) "Şeyh Adî peygamberdir ve bilumum peygamberlerden efdâldir." diyenler,

Bunlar Şeyh Adî'ye "Şeyh Hâdî" derler. Ve Laleş'i ziyareti Kabe-i Mükerrerme'yi ziyarete muadil tutarlar ki, bu Laleş Dicle'nin şimalinde Musul kurbunda bir köydür. Ve Şeyh Adî'nin kabri buradadır. Bu köydeki "Aynü'l-beyz" dedikleri pınarın suyu nazarlarında zemzem suyu mesabesindedir. Bunların Laleş'te bir âlimleri vardır ki, arzu ettiği kimselere -yanında altından mesnu' bir buzağı olduğu halde- senede bir defa görünür. Ve bu âlimleri namına birçok emval cemedeler. Buna secde etmeyen kendilerince kafir addolunur. **/[s. 275]**

Hulâsa: Bunların ne kitapları ve ne dinleri vardır. Bunlar bilittifak kafirdirler. Nitekim Muhammed el-Berkalî el-Kürdî ve diğer âlimlerin bunların küfrü hakkında fetvaları vardır.⁶⁶ (*Ümmü'l İber*, Halis Efendi Kütüphanesi, numara 3079) Mehmed Şerefeddin.

⁶⁶ Geçen nüshadaki Yezidiler namındaki makalemizin sonundaki metni dercedilmiş olan fetvanın hicri 1159'da vefat etmiş olan eş-Şeyh Abdullah er-Resbetki namında bir zat tarafından verilmiş olduğu üstad muhterem İzmirli İsmail Hakkı Beyefendinin kütüphanesinde 1044 numara tahtında mevcut olan bu fetva suretinin nihayetinde bilahare görülmüştür. [Bizim dijital ortamda yaptığımız taramada eser kaydı şöyledir: Şeyh Abdullah Efendi er-Rubtaki, *Risâle fi Beyâni Mezâhibi't-Taifeti'l-Yezidiyye* (Süleymaniye Ktp., İzmirli İsmail Hakkı Böl., no 1092), 1-5 sy.] (Naşir)

KAYNAKÇA

- Abdüsselam b. Ömer b. Muhammed, *Tarihu Mardin : min Kitabi Ümmi'l-İber*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut: Darü'l-Muktebes, 2014/1435.
- Adıgüzel, Adnan. "Mehmet Şerefeddin Yaltkaya'nın Fatimiler ve Hasan Sabbah Başlıklı Makalesinin Sadeleştirilmesi". *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 12 (Kasım 2014): 187- 220.
- Baybars, Rükneddin el-Bundukdari, *Baypars Tarihi*, trc. M. Şerefeddin Yaltkaya, İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1941.
- Boyraz, Abdurrahman. "M. Şerafeddin Yaltkaya ve Kelami Görüşleri", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1995.
- Bozan, Metin. *Şeyh Adî b. Müsafir*. İstanbul: Nübihar Yayınları, 2012.
- Bulut, Halil İbrahim. *Dünden Bugüne Siyasi İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Duman, Ali. "Şerafeddin Yaltkaya ve "Mu`tezile ve Husn-Kubh Meselesi" Makalesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/4 (2002): 53- 65.
- Engizek, Bünyamin. "Mehmed Şerafeddin Yaltkaya'nın İctimaî İlm-i Kelam Anlayışı". Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2012.
- Evliya Çelebi, *Seyhatname*, nşr. Mustafa Nihat Özön- Nijat Özön, İstanbul, 2004.
- Güle, Nevzat. "Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Entelektüel Yaşamında Din Adamlarının Sekülerleşme Projeleri ve M. Şerafeddin Yaltkaya Örneği". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002.
- Er, Hamit. "Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8: 526-527. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- İbn Battûta Seyhatnamesi*, çev. A. Sait Aykur, İstanbul, 2004.
- İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, thk. İhsan Abbas, Beyrut, 1970.

- İbn Teymiyye, *el-Vasiyyetü'l-Kübra: Risaletü Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye ila Etba'i Adi b. Müsafir el-Ümevi*, nşr. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum'a Damiriyye, Taif: Dârü'l-Faruk, 1989/1410.
- Kara, İsmail. "Yaltkaya, Mehmet Şerefettin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 309-310. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Köksal, M. Asım. "Eski Diyanet İşleri Başkanlarımızdan Ord. Prof. M. Şerefeddin Yaltkaya (merhum)". *Diyanet Dergisi* 3/4 (Nisan 1964): 106-108.
- Kunter, Halim Baki. "M. Şerafeddin Yaltkaya". *Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi* 1/6 (1947): 10-11.
- Menzel, "Yezîdilik", *MEB İslam Ansiklopedisi*, 13: 415- 423.
- Mustafa Nuri Paşa. *Abede-i iblis: Yezîdi Taifesinin İtikadâtı, A'dâtı, Evsafı*. yayına hazırlayan Amed Gökçen, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2013.
- Mustafa Nuri, *Abede-i iblis: Yezîdi Taifesinin İtikadâtı, A'dâtı, Evsafı*, İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1328.
- Ovacı, Hüseyin. "Mehmed Şerafeddin Yaltkaya (1879-1947)'nin Mezhepler Tarihi ile İlgili Çalışmaları (Tahlil ve Değerlendirme)". Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2010.
- Sümertaş, Burhan. "Mehmed Şerefeddin Yaltkaya'nın (1879- 1947) Tarih-i Kur'an-ı Kerim'i Üzerine Bir Değerlendirme". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (Erzurum 2013): 337- 362.
- Şeşen, Ramazan. "Cezire". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 509-511. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Turan, Ahmet. *İslam Mezhepleri Tarihi*. Samsun: Sidre Yayınları, 2000.
- Uludağ, Süleyman. "Adeviyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 374. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, Beyrut: 1977.

- Yaltkaya, M. Şerafeddin. "Türk Kelamcıları". *Dârülfünun İlähiyat Fakültesi Mecmuası*, 23 (İstanbul: 1932): 1-19.
- Yaltkaya, M. Şerafeddin. "Yezidiler", *Dârülfünun İlähiyat Fakültesi Mecmuası [DİFM]*, Teşrinisani 1926, I/3: 1-29; I/4: 273-275.
- Yaltkaya, M. Şerafeddin. "Risale fi Fezaili'l- Etrak (Cahız'dan çeviri)", *Türk Yurdu Mecmuası* 1/ 5 (İstanbul, 1329-1913): 894- 900; 932-935; 988- 991.
- Yaltkaya, M. Şerafeddin. "Sencer ve Gazali", *DİFM* 1 (İstanbul, 1925): 39- 57.
- Yaltkaya, M. Şerafeddin. *Simavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin*, nşr. Hamit Er. İstanbul: 1994.
- Yaltkaya, M. Şerafeddin. *Kelam Tarihi*, İstanbul: Darü'l-Fünun İlahiyat Fakültesi Talabe Cemiyeti, 1340/1924.